

Sjerp Praamsma

Korte eigen samenvatting van het verzet 1940-1945:
Uit herinnering opgeschreven augustus en september 1945

Hier volgen herinneringen aan de 5 oorlogsjaren zoals deze door mij beleefd zijn. Ik zal proberen weer te geven hoe en op welke wijze het verzet tegen de moffen is gegroeid zoals ik dit heb meegemaakt. Ik meen dat het goed is dat ook anderen dit later zullen weten. In de oorlog is niets van hetgeen hier volgt door mij opgetekend. Dit zou te gevaarlijk door zijn geweest omdat heb men steeds bloot stond aan een gevangenneming door de moffen. Ik heb deze herinneringen opgetekend direct na de bevrijding en ik de tijd daarvoor kreeg. Dit was in Augustus 1945. Tot die tijd had ik het na de bevrijding druk met de afwikkeling van de verzetsorganisaties en het meehelpen en het opgang komen van het normale leven dat door de oorlog totaal ontwricht was.

Mei 1940, korporaal bij de luchtdoelartillerie

Op het moment dat de oorlog op 10 mei 1940 uitbrak was ik als korporaal bij de Luchtdoelartillerie gelegd in Alkmaar. In de morgen van 10 mei werden we om 4 uur gewekt door het bombardement van het vliegveld Bergen door de moffenvliegtuigen. Vanaf dat moment heb ik tot Dinsdagnacht 1 uur praktisch niet geslapen. Mijn uniform heb ik althans niet uit gehad en gedurende die 4 dagen hebben wij in het veld gelegen bij ons geschut rondom de stad Alkmaar en het vliegveld Bergen. Vermoedelijk hebben we met ons geschut 7 vliegtuigen van de moffen naar beneden geschoten. Die morgen bij het uitbreken van de oorlog te omstreeks 6 uur schreef in mijn dagboek: 'Ik schrijf dit om 6 uur en sta bepaakt klaar om onze stellingen te betrekken. De meesten zijn al weg. Je gedachten gaan nu naar God en naar huis uit maar ook naar haar die ik liefheb. Deze aanval van Duitsland werd door allen kalm opgenomen. Ik heb geen angst en voel me rustig. Ik heb lekker gegeten terwijl nu toch alles dreigt om ons heen.'

Op dinsdag 14 Mei kregen we order met onze batterij te vertrekken naar Rotterdam voor versterking daar. Onderweg in Den Haag moesten we halt houden en werd ons gezegd dat Nederland was gecapituleerd en dat we terug moesten naar onze vorige standplaats. In mijn dagboek schreef ik het volgende: 'Toen we dat hoorden was de uitwerking op ons allen verschrikkelijk. Hier vloekten ze, daar sprongen verschillende de tranen in de ogen, hetgeen ook bij mij het geval was, daar mopperden ze, maar niet een van ons allen had dit gewild en geloven konden wij het dan ook niet.' Over de terugtocht naar Alkmaar heb ik niet in mijn dagboek willen schrijven. Het enigste wat er staat is dat deze droevig was.

Op 29 mei 1940 ben ik met groot verlof naar huis gegaan en ben ik mijn krachten gaan beproeven in het timmervak. Toch was ik daar alleen niet mee tevreden. Er moest wat gedaan worden tegen de moffen. Het gevolg was het zoeken en polsen van personen die ik kende om een verzetsorganisatie op te bouwen of mee op te bouwen.

Augustus 1940, start met de organisatie van het verzet in Bolsward e.o.

In Augustus 19[40] kreeg ik door middel van mijn oom J. de Vries uit Oosterend contact met Andries Joustra, die enige jaren later in het verzet in de Prov. Drenthe is omgekomen. Na dit contact kreeg ik opdracht om te proberen in Bolsward een groep te vormen die sabothage daden wilden uitvoeren en verzet plegen tegen de bezetters. Gelijk kreeg ik van Andries nu iedere maand 100 bladen illegaal gedrukt en getiteld "Vrij Nederland". Deze kon ik in Bolsward verspreiden. Tevens hoorde ik bij dat eerste contact dat een zekere Rienstra, later bleek dit [Gerard] Reeskamp van Bussum te zijn, het hoofdcontact was van de groep waarvan Andries lid was. Hiermede zou ik later nog wel in contact komen. Die avond na dat contact met Andries reed ik met een warm en voldaan gevoel naar huis terug wetende dat ik van dat moment af iets kon doen tegen de vijand waarvoor we op 14 Mei moesten capituleren. Ik wist dat we iets konden doen in het belang van ons volk en land. Tevens echter had ik een wat vreemd en angstig gevoel voor dat wat de toekomst verborgen hield. Dat gevoel heb ik wel steeds de gehele oorlog door gehouden. Je wist niet wat je te wachten stond en wie je opwachtte als je weer terug ging naar je kosthuis of naar de woningen van je illegale vrienden.

De eersten waarmede ik in Bolsward contact zocht waren enige oud militairen van wie ik wist dat zij evenals ik zochten naar een mogelijkheid om verzet te plegen, o.a. waren dit Wibrandje, C. de Jager en mijn zwager Bos. De Jager werd met mijn broer Michiel de eerste tijd mijn

beste medewerkers. In de eerste tijd verscheen Andries regelmatig bij ons thuis met het blad "Vrij Nederland" en ook met verschillende vlugschriften, die wij dan verspreiden in de stad onder de bewoners om verschillende maatregelen van de moffen tegen te gaan. Aanvankelijk wist niemand buiten mijn broer Michiel wat ik deed maar al spoedig merkte mijn moeder dat we de eerste stappen hadden gezet op de weg van het verzet. Enige tijd later merkte mijn vader en een paar oudere broers en een zuster het ook. Van hen hebben we altijd alle medewerking gehad en zij werkten even hard mee als wij zelf. Om echter meer te kunnen doen moesten we medewerkers vinden en ieder nam op zich enige personen aan te trekken en die moesten dan ook ieder weer enigen aantrekken. Op die manier zou het gemakkelijker worden de bladen over de gehele stad te verspreiden en de vlugschriften vlug te verspreiden. De voornaamste medewerkers werden toen nog Sijtsma, Holwerda, Zantman, IJntema, Conradi, Ten Brink, Anema en Groot. Het aantal te verspreiden illegale bladen nam steeds toe, terwijl ondertussen ook de eerste onderduikers kwamen. De groepen die gevormd waren kregen dan ook opdracht de mensen op te vangen die wilden onderduiken en adressen op te geven waar onderduikers zaten opdat wij hen aan bonkaarten konden helpen.

Het was inmiddels mogelijk geworden op illegale wijze bonkaarten te krijgen. Deze kaarten waren nodig om levensmiddelen te kunnen kopen. Zonder bon kon men maar weinig meer krijgen. Mijn vader was leider van de distributie kringen Bolsward en Hennaarderadeel. Door hem was mijn broer Michiel aangewezen als chef van de ploeg bonkaart uitreikers. Hierdoor kreeg mijn broer gelegenheid bonkaarten achterover te drukken door in de formulieren te knoeien.

Na enige tijd kwam Andries ons vragen onderduikadressen te zoeken voor Joden. Dit moesten adressen zijn waar de Joden niet door iedereen gezien konden worden. Dit moesten dus bijv. boerderijen zijn of alleenstaande huisjes niet direct staande naast anderen. Met dit onderbrengen van Joden en onderduikers kregen we het steeds drukker. Er kwamen er steeds meer en de verzorging nam dus ook toe. Waar de Joden of onderduikers vandaan kwamen wisten we dikwijls niet. Soms wisten we niet eens of het mannen of vrouwen waren. Het ging bijv. als volgt: Op een verzoek van Andries om een paar Joden onder te brengen kreeg hij van mij na enige dagen bericht dat dit voorelkaar was en dat een adres gevonden was. Dikwijls kwam dan enige dagen later een boodschap om te zorgen dat ik bijv. dinsdagavond te 20 uur bij de gasfabriek moest zijn, waar hij dan zou aankomen met de Joden. Daar mam ik ze dan over en bracht ze naar de man die de Joden zou onderbrengen. Ook werden ze wel in spoed gevallen bij ons thuis afgeleverd en moest je dus maar zien op een- vlugge manier een onderduik adres te vinden. Ook werden regelmatig onderduikers verplaatst omdat de omstandigheden zich in het gezin waar zij waren wijzigden. Kinderen werden bijv. te groot en konden gaan praten of een baby werd verwacht of er kwam ziekte.

1942, sabotage in Bolsward en Wommels

Ondertussen was het contact met Rienstra tot stand gekomen. Ik was op een Dinsdag uitgenodigd mij te vervoegen in hotel "De Leeuw" te Sneek en om 3 uur daar te gaan zitten aan het tafeltje links in de hoek. Later kwam daar Andries met een onbekende bij mij zitten en dat was de bewuste Rienstra. Het doel van dit contact was om te bespreken hoe en op welke wijze het Arbeidsbureau te Bolsward in brand gestoken kon worden en hoe een inbraak kon plaats vinden in het Gemeentehuis te Bolsward. Door het kaartsysteem in het Arbeidsbureau konden de moffen arbeiders oproepen naar Duitsland en dat moest vernietigd worden, terwijl in het gemeentehuis persoonsbewijzen gestolen moesten worden aangezien we daar behoefte aan kregen voor illegale werkers en verschillende onderduikers. Voor sleutel afdrukken, nodig om in het gemeentehuis te komen, zou ik zorg dragen. Tevens zou ik voor een platte grond met al de gegevens over bewaking, aflossing enz. zorgen. Voor de brand in het Arbeidsbureau zou Bergsma uit Makkum zijn medewerking geven. Deze was daar het contact voor de gemeente Wonseradeel. Verder zou vanaf dat moment het contact van Rienstra en Andries naar Bergsma via mij lopen en ook omgekeerd. Het was voor Andries en Rienstra niet mogelijk om steeds naar Makkum te reizen aangezien zij het te druk kregen met het illegale werk. Ook de illegale bladen, voor Wonseradeel moest ik door zenden naar hem.

Na een paar weken van voorbereiding zou de brand in het Arbeidsbureau plaats vinden. Rienstra, Andries en Jaap een lid van de groep uit Scharne-

goutum kwamen naar ons huis. Zij lieten de fietsen hier achter. Lopend naar het Arbeidsbureau. Via een w.c.-raampje kwam Andries binnen nadat Rienstra, die het eerst probeerde, dit door zijn omvang niet lukte. Op verschillende plaatsen werden 6 flessen benzine leeg gegoten en werden enige doosjes met een brandbare stof geplaatst die na 5 minuten zelf zouden ontbranden. Na nog een schrijfmachine te hebben meegenomen, die gebruikt kon worden voor het tikken van stencils voor illegale bladen, verliet Andries het gebouw. Enige ogenblikken later zagen wij de vlammen in het gebouw omhoog schieten en begaven zij zich naar ons huis. Hierop werd door hen koers gezet naar Sneek. De andere dag bleek dat de brand niet was gelukt. Enige late voorbijgangers hadden de brand ontdekt en alarm geslagen zodat deze tijdig was geblust.

Enige weken later op een regenachtige dag om 8 uur daar waren Rienstra en Andries weer, nu om in te breken in het gemeentehuis. De sleutels waren ondertussen gemaakt en reeds door mij geprobeerd. Rienstra en Andries zouden naar binnen gaan en Annie, toen nog mijn verloofde en ik zouden de wacht houden. Beiden waren vlug binnen, terwijl er op dat moment 10 man van de luchtwacht ook binnen waren en aan de overzijde de straat 7 personen in een portiek stonden te praten en te schuilen voor de regen. Te ongeveer 21.30 uur kwamen zij weer naar buiten met twee kistjes, menende dat daar de persoonsbewijzen in zaten. Zij zaten beiden onder het bloed doordat ze zich gesneden hadden aan de scherpe achterkant van de stalen kast die ze hadden opengesneden. Ze hadden ook nog een half uur stilgezeten omdat kennelijk de in het gebouw zijnde luchtwachters iets hadden gehoord en de gangen waren door gelopen. Na bij ons zich te hebben gewassen en koffie gedronken te hebben zijn ze naar Sneek vertrokken. Ze moesten toen ook nog 5 Joden wegbrengen. Later bleek dat de kistjes geld en papieren bevatten. Het kistje met de persoonsbewijzen zat in een andere kast. Dit was juist enige dagen daarvoor veranderd.

Direct na het gebeurde zowel in het Arbeidsbureau als het Gemeentehuis kwam de SD met speurhonden een onderzoek instellen. Dit leverde niets op en ook de honden konden het spoor niet volgen door de regenval en gestrooide peper. Aangezien mijn vader als leider van de distributie vrij het gemeentehuis in kon lopen, omdat hij daar veel moest zijn, is hij daar direct heen gegaan om eventuele achter gebleven sporen weg te maken en te horen in welke richting het onderzoek zou gaan.

Op het moment dat we om 13 uur zaten te eten ging de telefoon en werd gemeld dat het distributie kantoor in Wommels, dat een agentschap van Bolsward was, geplunderd was nadat de bewaker was overrompeld. Met een auto zijn we toen naar Wommels gereden. Hier trof ik Andries en toen bleek dat Rienstra en Dick, een andere medewerker, de overval hadden gedaan. Op de fiets waren zij gekomen met twee lege koffers. Ze wisten dat er in de middagschafthetijd maar een bewaker was. Sleutels hadden ze gekregen van Andries die ze op zijn beurt weer had ontvangen van een broer van hem die op dat bijkantoor werkte. De bewaker werd op een stoel gebonden en de bonkaarten in de koffers gepakt waarna zij verdwenen. De SD die in het gemeentehuis te Bolsward bezig was kon spoedig ter plaatse zijn en door Andries werden ongemerkt de fietssporen uitgewist en hier en daar peper gestrooid. Hoe en waardoor de broer van Andries werd verraden is nimmer duidelijk geworden, maar enige dagen na het gebeurde werd hij gearresteerd met De Boer, die op dat moment de wacht had. Deze kwam na enige dagen terug doch Jaap, de broer van Andries, werd vastgehouden en opgesloten in een concentratiekamp.

1942, hoofdcontact Bolsward, Wonseradeel en Hennaarderadeel

Het gevolg van deze acties was dat de SD actief was in deze omgeving. Na enige tijd werd het weer wat rustiger. Het werk met onderduikers en het verspreiden van vlugschriften werd steeds uitgebreider. We waren nu ook in het bezit van een eigen stencil machine waarmee we nu zelf vlugschriften gingen maken. Dit vond plaats bij mijn zwager Bos en bij De Jager. Soms waren we daar een gehele nacht mee bezig en werden er honderden vlugschriften gemaakt. Dit alles gebeurde onder de nodige spanning omdat er steeds door de SD werd gepatrouilleerd. Er kwam nu ook behoefte aan geld want het papier moest vaak gekocht worden, evenals stencils en inkt. Dit kopen moest ook weer via speciale mensen lopen om geen argwaan te wekken. Dit moest n.l. gebeuren door mensen die

met papier te maken hadden. Er werd dus contact met anderen gezocht om voor papier te zorgen en weer anderen die geld probeerden te krijgen. Er kwamen dus steeds meer contacten maar ook steeds meer die van het werk ten dele op de hoogte waren. Alles wist men nooit en zij die voor papier zorgden wisten weer niet wat er mee gebeurde en waar de vlugschriften werden gemaakt. Ook was er ondertussen een contact gekomen met de verspreider van het blad "Trouw" n.l. Sprik uit Sneek. Door middel van hem kreeg ik toen ook regelmatig enige honderden bladen hiervan voor verspreiding in de gemeente Bolsward en Hennaarderadeel en Wongeradeel. De verzorging van Hennaarderadeel was n.l. ook voor mijn rekening gekomen nadat de broer van Andries was gearresteerd en Andries niet meer thuis kon komen in Oosterend en omgeving.

We waren nu zover dat ik op dat moment het hoofdcontact was voor de gemeenten Bolsward, Hennaarderadeel en Wonseradeel. Ik had dan weer contacten in Sneek en Joure. Aangezien het werk te omvangrijk werd en het niet aan te bevelen was dat ieder mijn adres wist, had ik weer enige hoofdcontacten in Bolsward en was Bergsma in Makkum met Ds. Touwen aldaar het contact voor Wonseradeel. Deze hadden weer contacten in de verschillende dorpen in deze gemeente. Cornelissen, een hoofdonderwijzer was het hoofdcontact voor de gemeente Hennaarderadeel en deze had weer contacten in ieder dorp. Via dit net kwamen al de aanvragen om bonkaarten, persoonsbewijzen en geldaanvragen bij mij binnen, terwijl zij van mij de bladen "Vrij Nederland" en "Trouw" ontvingen alsmede de gemaakte vlugschriften. Kilometers werden dan ook steeds op de fiets afgelegd en voor het wegbrengen van deze bladen en bonkaarten werd ook gebruik gemaakt van koeriers o.a. Annie [Hiemstra] mijn verloofde.

In die tijd werd Rienstra door verraad gegrepen in Amersfoort [Arnhem, november 1942] en kwam de SD ook Andries en Jaap Hilverda [Joustra] op het spoor. Na zijn contact adressen aan mij te hebben overgedragen is Andries naar Noord-Holland vertrokken om daar illegaal werk te gaan doen. Vandaar is hij naar Drenthe gegaan waar hij, na een groot aantal sabothage daden te hebben uitgevoerd, is gegrepen door de SD en is vermoord. We waren toen op dat moment een aantal hoofdcontacten kwijt want na deze arrestaties waren uit Sneek en Joure andere contacten ondergedoken en verdwenen, omdat deze adressen beken waren geworden aan de SD. We waren op ons zelf aangewezen en zo goed kwaad als dat ging probeerden we ons zelf te redden. We kregen bijv. geen bonkaarten en persoonsbewijzen meer uit andere gemeentes zoals Sneek en Joure. We hebben toen zelf naar andere middelen gezocht om aan meer bonkaarten te komen. Door een paar overgebleven contacten in Sneek kreeg ik op den duur weer voeling met nieuwe contacten waarvan wel de voornaamsten waren voor het helpen van onderduikers J. Weerstra en Ko uit Sneek.

1943, "Stormvogel" en vlugschriften

Voor het blad "Trouw" kreeg ik een nieuw contact genaamd Bram uit Sneek, althans hij zwerfde in die omgeving rond. Met "Vrij Nederland" kon ik geen contact meer krijgen. Verder kwam er een contact; met W. Homans [Willem Homans] uit Molkwerum voor het Nationaal Comité van Verzet kortweg het N.C. genaamd. Door middel van Homans kreeg ik 1000 bladen per maand van "Ons Volk". Deze Homans is tot aan het einde van de oorlog één van mijn voornaamste contacten gebleven. Homans had in de omgeving van Stavoren-Hindeloopen en Hemelum nog andere contacten en deed ongeveer het zelfde als wij in Bolsward en omliggende gemeentes. We gingen elkaar helpen met bonkaarten en het onderbrengen van onderduikers. Dit zoeken van nieuwe contacten staat hier kort weer gegeven maar dit heeft weken geduurd. Men kon maar niet vrij met Ieder spreken en de SD werd steeds actiever en niet te vergeten onze eigen landverraders zoals de NSB-ers en mensen die zich niet stil konden houden en teveel kletsten. Een ander belangrijk contact was dat met Germen Oppewal een zwager van Andries die marechaussee was in Franeker. Met hem hebben we altijd contact gehad tot het einde van de oorlog. Door het contact met W. Homans hoorde ik voor het eerst van het Nationaal Comité van Verzet en de opbouw van deze illegale organisatie. Dit comité was opgericht na de wilde staking in Mei 1943. Het was toen dat het verzet steeds meer toenam en de moffen al de oud militairen opriepen om zich te melden. Deze militairen werden dan weggevoerd naar Duitsland, om het verzet te breken. Velen hebben zich gemeld maar het overgrote deel niet dankzij het ontwakende verzet. Velen hadden zich

nooit met het illegale verzet willen bemoeien en het was vaak moeilijk geweest om mede werkers te vinden. Het was dikwijls een klein handjevol dat het werk deed. Nu echter kwam de mof aan practisch al de gezinnen want uit de meeste gezinnen of families moest zich nu wel iemand als militair melden. Nu wist men niet wat men moest doen. Direct na de oproep hebben wij duizenden vlugschriften gemaakt op onze stencilmachine waarin we opriepen om zich niet te melden en desnoods te gaan staken. We hebben een gehele avond en nacht met 5 man bij De Jager in de autogarage door gewerkt. Het was een grote drukkerij geworden in plaats van een garage. 15000 vlugschriften zijn door ons toen gemaakt en om 5 uur in de morgen gingen de eerste koeriers met deze vlugschriften op pad om ze rond te brengen naar al de ons bekende illegale werkers in de gemeenten Bolsward, Hennaarderadeel, Wonseradeel, Staveren en Hindelopen. Voorts brachten we nog een groot deel naar Franeker en Parrega.

Toen na 5 dagen bleek dat de spoorwegen niet staakten gaven we via vlugschriften het advies om weer aan het werk te gaan maar zich niet als militair te melden. In verschillende plaatsen waren n.l. de Duitsers zeer streng opgetreden en hadden zij velen neergeschoten. Vooral onder de burgers zijn toen vele slachtoffers gevallen. De moffen schoten op alle groepjes mensen die zij zagen staan. De Duitsers wilden met de oproep aan de militairen om zich te melden het verzet breken, maar het tegendeel is het geval geworden. Juist nu na deze oproep kwam het verzet pas goed opgang. De Nederlanders die dachten dat het nog wel wat mee zou vallen met de bezetting en dat zij toch altijd nog wel een zekere vrijheid zouden houden, waren wakker geschrokken. Het volk werd verbitterd, temeer daar velen zonder pardon waren neergeschoten. Het ging dan nu ook veel gemakkelijker om medewerkers te vinden en adressen voor onderduikers. In deze tijd kwam het Nationaal Comité van Verzet op dat zich tot doel stelde voorlichting te geven hoe te handelen tegen voorschriften van de moffen.

We wisten allen dat we iets moesten doen tegen die voorschriften, maar het was dikwijls de vraag hoe en welke wijze. De staking van Mei had bewezen dat dit de weg niet was omdat dit te veel onschuldige slachtoffers vroeg. Zij wilden dus een meer gericht en doelmatig verzet. Homans was het contact voor Zuid Friesland en had contacten in Leeuwarden. Hij vroeg mij om in Bolsward-Wonseradeel en Hennaarderadeel contacten te zoeken voor deze wijze van verzet,. Ik zelf zou contacten zoeken in de bedrijven en onder de burgers. Mijn vader zou voor contacten zorgen bij distributiekantoren, gemeentehuizen en andere openbare lichamen. Voor het contact met de boeren zorgde Homans zelf door middel van de oude en ondergedoken bonden van de boeren zelf. Dit werk en zoeken van contacten heeft weer vele weken gekost maar daardoor werden steeds meer mensen ingeschakeld bij het illegale werk, ieder op zijn eigen terrein, dat soms en ook wel eens dikwijls elkaar kruiste. Onder tussen hadden de vlugschriften zich uitgebreid en hadden we de behoefte gekregen aan een vast blad dat om de 14 dagen verscheen. Dit werd mede veroorzaakt door de richtlijnen van het N.C. Onze stencil machine stond practisch niet meer stil en het blad gaven wij de naam "Stormvogel". We namen hierin richtlijnen op van het N.C. en stukken uit andere illegale bladen die uiteindelijk altijd in een beperkte oplaat verschenen. Door ons blad de "Stormvogel" konden we veel meer mensen en gezinnen bereiken. Ook W. Homans kreeg voor zijn contacten een deel van onze oplaat, die soms in de duizenden liep. Uren en nachten zijn we in de garage van De Jager bezig geweest met het draaien aan de stencil machine en het vouwen van deze bladen.

Over de organisatie van het verzet

Om alles te herhalen hoe, en op welke wijze wij onze contacten soms vonden zou ondoenlijk zijn. Alles werd in hoofdzaak per fiets gedaan en alles werd practisch per fiets vervoerd en dan te bedenken dat we ieder ogenblik konden worden aangehouden door de SD en landwachters, onze eigen Nederlandse verraders. Bij gevaarlijke karweitjes was je dikwijls met een revolver bewapend. Ik zelf had er twee gekregen van een politiemann uit Bolsward, Van der Kuur. Zo waren ook vele anderen in het bezit van vuurwapens en slagwapens zoals ploertendoders enz. Bij de overvallen en inbraken waren we steeds bewapend. Bij het opzoeken van onze contacten

en het wegbrengen van illegale bladen, bonkaarten en dergelijke waren we in de regel onbewapend. De kleinere papieren zoals bonkaarten en persoonsbewijzen hadden we vaak verborgen in de stangen van de fietsen. We haalden dan het stuur of het zadel weg, en stopten de spullen in de buizen waar het zadel en stuur weer werd aangebracht. Ook verplaatsten we ons wel per trein of tram. De koffer of tas met spullen lieten we dan vaak op het achter balkon staan en zelf zaten we iets verder. Bij onze contacten waren we ook niet meer bekend onder onze eigen naam. Ik zelf werd Dick genoemd en zo hadden de meeste een andere naam waar ze mee werden aan gesproken. Het werk werd ondertussen zo uitgebreid dat het lang niet altijd meer mogelijk was dit buiten de werktijd te doen. Ik zelf werkte als timmerman bij Van der Berg te Bolsward. Mijn baas wist van mijn illegale werk af en als het nodig was kon ik zo uit mijn werk wegllopen of bleef ik enige dagen soms wel eens een gehele week weg. Het kwam n.l. voor dat je soms plotseling een opdracht kreeg en weg moest.

Voor het drukken van de illegale bladen zoals “Trouw” bijv. had men een zetsel nodig. Dit werd practisch altijd op een andere plaats gemaakt dan daar waar het blad werd gedrukt. Zo kreeg je soms plotseling het verzoek van het blad “Trouw” om een zetsel op te halen in één of andere gemeente en te brengen bijv. naar Bolsward naar een illegale drukker aldaar. Je ging dan met een maat met twee lege koffers op pad naar bijv. Joure. Je kreeg een adres op en vervoegde je daar met een wachtwoord of een deel van een briefje. Daar ontmoette je dan iemand die het antwoord op het wachtwoord wist of het andere deel van het briefje bezat. Je werd dan mee genomen of soms niet. Dan werden alleen de koffers meegenomen en dan reisde je terug met twee loodzware koffers waarin de zetsels, bestaande uit lood platen zaten. Je leverde deze dan af bij het je opgegeven adres en de volgende bladen werden weer gedrukt.

Bij controles hield je dan je hart vast en je was steeds weer blij als alles goed was gegaan. Met deze transsporten zijn ook velen opgepakt en zij hebben vaak de dood gevonden in de concentratie kampen na vele martelingen. Het was altijd een grote spanning waarin je verkeerde en steeds was je weer blij thuis te zijn. Toch ging je de andere dag weer op pad en je wist niet of je weer thuis kwam. Zo kreeg je ook opdrachten om bijv. naar Noord Holland te reizen en daar een pakje te halen. Soms wist je zelf niet wat je vervoerde. Het kon munitie zijn, persoonsbewijzen of soms ook materiaal om springstof en zelf ontbrandbaar materiaal van te maken. Zo ben ik ook enige malen naar Halfweg tussen Amsterdam en Haarlem geweest, bij een dominee, om munitie te halen. Je pakjes stopte je dan op alle mogelijke wijzen in de trein weg als dit mogelijk was, soms lagen ze vlak boven je hoofd in het net en moest je maar afwachten of je niet gesnapt werd bij een controle. Bang was je vele malen en toch ging je door.

Het was in die tijd einde 1943 dat we contacten hadden met “Trouw”, “Je Maintjendrai”, “Ons Volk”, “Parool”, en “Geïllustreerd Vrij Nederland”. De meest uiteenlopende bladen waarin al de geloofs en overtuigingrichtingen in vertegenwoordigd waren ontving ik als centraal punt van Bolsward-Wonseradeel en Hennaarderadeel. Voor de verschillende bladen had ik in alle plaatsen en dorpen verschillende verspreiders zitten, die ieder voor zich weer hun contacten hadden. Voorts was er contact gekomen met de Raad van Verzet, die hoofdzakelijk in de omgeving van Heerenveen werkte. Daarnaast was de Orde Dienst, kortweg O. D. genoemd, ontstaan. Van deze organisatie was ik als ondercommandant aangewezen voor Bolsward. Het contact met deze organisatie had als volgt plaats gevonden. Indertijd, tijdens de periode van Rienstra, waren wij al direct op diens verzoek begonnen met het samenstellen van een lijst van al de verkeerde elementen in mijn rayon, zoals N.S.B. ers en Landwachters e.a., onbetrouwbare personen. Het was altijd gemakkelijk een dergelijke lijst te hebben om bij de bevrijding terstond deze te kunnen gevangen nemen. Wij meenden toen nog dat die bevrijding toch echt niet zo lang kon uitblijven. Rienstra had voor dit onderdeel van het verzet contacten in Leeuwarden. Na de arrestatie van Rienstra misten wij dit contact. Ondertussen hadden wij echter een volledige lijst, die steeds werd bijgehouden. Een van onze medewerkers was in dienst bij het hoofd van de N. S. B. Hij spioneerde daar voor ons en maakte van al de stukken en namen die hij daar vond afschriften. Wij waren dus volledig op de hoogte.

Aangezien wij geen contact meer hadden met Leeuwarden heeft men van daaruit weer contact met ons gezocht. Zij wisten n.l. de contacten van Rienstra niet, want hoe minder men van elkaar wist hoe beter. Met een arrestatie kon men dan niet meer zeggen dan men wist. Het was toch zo en dat wisten we nu wel dat men niet altijd kon zwijgen. De moffen martelden je wel zodanig en zolang tot je doorsloeg en ging praten. Niemand kunnen we dat kwalijk nemen. Het was dan ook zo dat na een arrestatie van één van de contacten, de andere tijdelijk of soms blijvend een ander adres zochten want je wist niet of je kameraad zou doorslaan.

De contacten uit Leeuwarden, die dus niet wisten waar ze moesten zijn, zochten contact met de secretaris Haitsma uit Bolsward. Deze heeft toen verzwegen, dat hij wel enige oude contact adressen wist en wilde zelf de organisatie die de naam Orde Dienst [had], kortweg O.D. genoemd, opbouwen. Haitsma wist door mijn vader dat wij in de illegaliteit zaten en was voor hem ook een contact van het N.C. Op een bepaald moment kreeg ik van een plaatselijk contact het bericht dat Haitsma graag een lijst wilde hebben van alle foute elementen uit Bolsward. In eerste instantie wilde het contact niet weten en ons vertellen dat Haitsma hierom had gevraagd. Wij wilden de lijst niet afgegeven of moesten eerst weten aan wie. Het was niet de gewoonte om namen aan elkaar door te geven doch in dit geval wilden wij het weten, om te voorkomen dat er verschillende organisaties naast elkaar gingen werken. Wij waren van mening dat een centraal coördinerend adres zoals wij dat hadden juist was. Na verschillende gesprekken waarbij ons contact ruggespraak moest houden met de andere, kwam het adres van Haitsma door en hebben wij met hem een gesprek gehad. Hierbij bleek toen dat het ging om dezelfde organisatie waarvoor Rienstra indertijd het contact was geweest. Ondertussen was echter voor de O. D. al een commandant voor Bolsward aangewezen. Dit bleek de heer Folkerts te zijn. Verder was Haitsma toen nog niet. Na een bespreking met de contacten uit Leeuwarden, hetgeen bij ons thuis plaats vond, hebben we de O. D. opgericht, waarbij Folkerts commandant werd, Schrijver ondercommandant en mijn vader hoofd sectie voedsel voorziening en bewaking, arrestatie en patrouille, De Jager voor vervoer en rijdend materiaal.

In die tijd hadden wij ongeveer 120 medewerkers in en om Bolsward. Verder werd voor deze organisatie contact gezocht met mensen van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm, de politie en Burgerwacht. De opzet van de O. D. was om 24 uur na de bevrijding in actie te komen en de orde te handhaven, de nodige verkeerde elementen te arresteren en zorg te dragen voor voedsel aanvoer en verpleging. Dit was dus niet een op dat moment actief optredende organisatie. Het was een organisatie opgezet om pas op te treden na de bevrijding. Velen bij deze organisatie aangesloten en vooral top figuren hebben dan ook niets anders gedaan in de tijd van de bezetting, dan rustig af te wachten en thuis of ondergedoken te zitten. Dit heeft dan ook wel geleid tot botsingen met daadwerkelijk in de bezettingstijd optredende verzetsmensen. We hebben toen op papier de organisatie uitgewerkt. Arrestatieploegen en commandanten hiervan werden samengesteld eveneens bewakingsgroepen etc. Wel wisten verschillenden dat zij waren ingedeeld doch wat zij moesten doen wisten ze niet. Dit was nog niet nodig.

Het werk nam steeds toe en medewerkers had je nimmer genoeg. De verzorging van de bonkaarten aan al de honderden onderduikers ging als volgt. In Bolsward had in [ik?] 15 mensen die de onderduikers verzorgden en contact met hen hielden. Bij de uitreiking van de nieuwe bonkaarten zorgden zij er voor dat ik de inwisselingsbonnen kreeg van iedere onderduiker. Wij hadden n.l. gezorgd dat iedere onderduiker een stamkaart en inlegvel had gekregen. Mijn broer als hoofd van de uitreikingsploeg op het distributie kantoor, zorgde dan met Annie en nog een paar medewerkers daar dat zij op deze bonnetjes de kaarten kregen. De stamkaarten moesten dan afgekruist worden met een stempeltje en daar zorgden de verzorgers weer voor, die valse stempels hadden. In die tijd hadden we ongeveer 200 bonkaarten per maand in Bolsward. Bergsma en Cornelissen zorgden op dezelfde manier voor Wonseradeel en Hennaarderadeel. Had één van ons te kort of te veel dan werd dit uitgewisseld en zonodig door mij door gegeven aan het hoofdcontact in Sneek, dat op haar beurt weer contact had in Leeuwarden en Heerenveen.

Werden de benodigde aantallen te hoog voor een bepaalde gemeente, zodat bijv. het centraal distributiekantoor het zou kunnen gaan merken, dan werd een andere gemeente ingeschakeld, waar men nog wel wat valse kaarten kon weg werken want ook met valse kaarten werd gewerkt. Ook werden er regelmatig in die tijd overvallen gepleegd op verschillende kantoren om stamkaarten en inlegvellen te stelen. Dit waren dan de z.g. clandestiene kaarten. We hadden er ongeveer 250 in ons bezit. Het staat hier allemaal zo eenvoudig maar het ging altijd lang niet gemakkelijk want bij de uitreikploegen zaten ook verkeerde elementen die niets mochten merken. Ook kon men maar niet zo maar een overval doen. Die moest weken van te voren al bekeken worden hoe en op welke wijze dit zou moeten gebeuren. Verder waren er vergunningen nodig voor schoenen, kleding, enz. Hier zorgde Annie in de regel voor, die door mijn vader op die afdeling was gezet. Op alle mogelijk denkbare manieren probeerden we dus distributie papieren te krijgen. Genoeg hadden we nooit.

De verspreiding van bladen ging ook door middel van vaste personen, die vaak weer onder contactverspreiders hadden. In totaal werden er ongeveer 6000 bladen per maand in Bolsward en omgeving verspreid. Zodra er een zending bladen bij ons thuis was bezorgd ging de gehele familie, al of niet net behulp van anderen, aan het tellen en vouwen. Na een half uur gingen dan de eerste koeriers op pad om ze weg te brengen naar de contact adressen. Zelf ging ik in de regel naar de hoofdcontacten in Wonseradeel en Hennaarderadeel. Wonseradeel hadden we voor de verspreiding in tweeën gedeeld omdat de gemeente uitgestrekt was. Er was toen een contact in Makkum en in Witmarsum. Annie en Michiel verzorgden in de regel de contacten in en om Bolsward. Voor ieder blad hadden we andere verspreiders behalve de hoofdcontacten in de omliggende gemeenten. Practisch iedere week moesten we bladen weg brengen omdat de ene week “Trouw” kwam en de andere week “Parool” en de derde week weer een ander. Soms waren er baden tegelijk te verdelen. We hebben steeds in Bolsward, Wonseradeel en Hennaarderadeel gezorgd dat alles via de hoofdcontacten liep, om te voorkomen dat we langs elkaar, zouden werken. Zo kwam het dat later ook nog het B.B.C. nieuws via ons werd verspreid.

Het waren altijd weer spannende tochten om de bladen weg te brengen. Op een keer moest ik naar Oosterend met de bladen van “Parool”, ongeveer 250 stuks. Ik had ze in een tas achter op de fiets. Via Wommels ging ik naar Oosterend. Het was ontzettend mistig en het uitzicht was maar 25 tot 50 meter. Mijn ogen deden pijn van het turen in de mist of ik niet iets zag dat op moffen leek. De grootste zorg was als je aangehouden werd voor controle. Al veel te veel waren zo gearresteerd. Toen plotseling, nadat ik juist Wommels doorgereden was, op de weg naar Oosterend zag ik iets. De mist trok wat op en ik zag vaag de omtrekken van een auto. Het leek wel een Duitse wagen. Ik begin langzamer fietsen en tuur nog scherper. Ja, dan zie ik dat het een moffen auto is. Met daarbij een paar moffen. Ik stap van mijn fiets en ga tegen een boom een behoefte doen, niet alleen uit angst maar ook om de tas kwijt te raken. Terwijl ik zo bij de boom sta trek ik de tas van mijn fiets en duw deze met mijn voet onder de struiken door in de kant van de sloot. Na een sigaret te hebben opgestoken, wat veel mijn gewoonte was bij spannende momenten (zenuwen) reed ik rustig verder. De mist was weer wat dichter geworden. Bij de moffen gekomen werd me gelast te stoppen en mijn persoons bewijs te laten zien. Na een tergend langzame controle en onderzoek van de fietstassen kon ik doorrijden. Weer was een controle goed afgelopen. Na een paar uur ben ik van Oosterend terug gegaan nadat een contact uit Oosterend had gecontroleerd dat de moffen weg waren. De tas is opgevist van uit de walkant onder de struiken en de bladen zijn rondgebracht.

Een andere keer werd ik gecontroleerd door de Veldgendarmen van de moffen. Dit was op het perron van het spoorstation in Leeuwarden. Toen ik bij een kiosk iets kocht te eten hadden zij zeker in de gaten gekregen dat er met mij iets niet klopte. Ik moest mijn papieren laten zien. Ik liet mijn vals persoonsbewijs zien. Toen beweerden zij dat ik militair was en wilden zij weten waarom ik mij niet had gemeld. Ik ontkende militair geweest te zijn. Dit geloofden ze niet en ik moest mee voor onderzoek. Toen we naar hun wachtlokaal liepen kwam juist de trein uit Groningen binnen en ik sprong tussen het publiek uit deze trein en zette het op een lo pen. Het gelukte me weg te komen het station uit en ook deze keer was het veer goed gegaan. Zo zat je steeds in spanning voor de controles.

Ondertussen was er een steeds grotere behoefte aan persoonsbewijzen gekomen. In Sneek werd een persoonsbewijzen centrale opgericht. Al de gestolen persoonsbewijzen gingen hier heen uit ons rayon en daar werden ze vervalst door ervaren mensen. We kwamen aan persoonsbewijzen door deze te stelen uit de zakken van de burgers, bij voorkeur verkeerde of slappe elementen. Ook werden ze wel weggegeven door goede burgers, die dan aangifte deden van verlies en een nieuwe kregen op het gemeente huis. Door de centrale werd de foto verwisseld met die aan wie het valse persoons bewijs uitgereikt moest worden. Het bezwaar was echter dat de vinger afdruk niet veranderd kon worden. De naam of het beroep of de geboorte datum werd vaak veranderd door stukjes weg te snijden en opnieuw in te plakken, een secuur werk dat alleen door deskundigen gebeuren moest. Ook moest het stempel over de foto en het zegel bijgetekend worden. Makkelijker was het met de blanco persoonsbewijzen die we in handen kregen door inbraken in gemeentehuizen of doordat we. Ambtenaren werkzaam in een gemeentehuis overhaalden ze te stelen of soms met de gehele voorraad onder te duiken. De nummers werden dan alleen veranderd omdat deze bekend waren.

Om pasfoto's te maken van onderduikers en Joden hadden we weer een fotograaf nodig die dit illegaal ging doen. Ook moesten er soms andere persoonsbewijzen komen omdat je je baard - snor liet groeien of een bril ging dragen. Ontelbare fietstochten werden door allen gemaakt en vooral de koeriers die steeds meer dit werk van wegbrengen gingen doen, hebben honderden kilometers op de fiets afgelegd in regen, wind, sneeuw en ijs. Het werk mocht niet stilstaan. Het ging steeds door, dag en nacht, werkdag en zondag. Ook aan het sluitingsuur waarop niemand meer op straat mocht, kon je je echt niet houden. Het werd dan ook steeds spannender en nimmer wist je dat je terug kwam van een rit. Ook lag plotseling, door de arrestatie van de één of andere medewerker, een gemeente of een deel van een gemeente zonder contact stil en toch moest het werk daar weer door gaan want daar waren onderduikers die bonkaarten moesten hebben of weg moesten. Nieuwe contacten noesten dan weer gezocht worden.

1943, reorganisatieplannen van het verzet

Zeer moeilijk werd het als een hoofcontact gearresteerd werd. Het werd dan een voorzichtig polsen en zoeken om weer contact te krijgen. Dit vond dan plaats van twee kanten. Je wist niet altijd wie je wel en wie je niet kon vertrouwen. Toen dat werk steeds meer toe nam en het bleek dat er in de verschillende plaatsen en dorpen toch nog weer andere groepen aan het waren, kwam de behoefte om de zaak te reorganiseren in verschillende plaatsen. In de Zuidwesthoek van Friesland n.l. werkte alles apart en langs elkaar. Zo kwam het voor dat onderduikers soms van drie kanten bonkaarten kregen. n.l. van de bezorger van het illegale blad dat daar kwam, van de man die de onderduiker daar had ondergebracht en soms nog van thuis. Er moest ook meer Provinciaal contact komen. Besloten werd om de Landelijke Organisatie voor Onderduikers op te richten, kortweg genoemd de L.O. Verder moesten de Knokploegen genoemd KP's apart komen te staan naast de L.O. Het was te kwetsbaar dat dezelfde dit deden. De N.C. zou blijven bestaan voor de voorlichting. De O.D. kon eveneens blijven bestaan omdat die pas na de bevrijding zou optreden.

Vanuit Joure zijn we toen gestart. Leo en Karel [Jacobus Boomsma] zouden Sneek en omgeving afwerken. Boonstra en Wiersma Joure en omgeving, Jo [Weerstra] en ik de Zuidwesthoek van Friesland. In Bolsward en Wonseradeel en ook in Hennaarderadeel was alles praktisch al in één hand. We werkten als volgt. Jo had enige contacten in bijv. Workum doordat hij in Gaasterland werkte. Ik had daar ook enige contacten omdat mijn rayon daaraan grensde. Deze contacten werden opgezocht en de zaak besproken. We ontdekten dan nog meerdere groepjes in zoon plaats via de geestelijken of andere goed bekend staande personen. Een geheime vergadering werd dan belegd, waar wij uiteenzetten wat de bedoeling was van de door ons bedoelde reorganisatie. Dikwijls gelukte het na enige van die geheime vergaderingen, soms in de nacht gehouden, om te komen tot L.O. en KP. organisaties, met plaatselijk één hoofcontact voor de L.O. en één voor de K.P. Dit zelfde vond plaats in ieder dorp en dan werden deze hoofcontacten van ieder dorp weer in contact gebracht met het gemeentelijk hoofd contact. De opdracht van al deze contacten was om het werk te bundelen en uit te breiden waar dit mogelijk was. Dit opbouwen heeft weken en weken geduurd en honderden kilometer hebben we gefietst.

Ook heeft dit werk veel slachtoffers gevraagd. Het ging niet altijd gemakkelijk en de verrader sliep nooit. Steeds weer werden er medewerkers gepakt door de SD, en kon je soms weer geheel opnieuw beginnen. Boonstra werd opgepakt, gemarteld en later dood geschoten. Karel en Wiersma werden zo zwaar gezocht dat zij niet meer in dit deel van Friesland konden werken. Soms was het vaak onmogelijk om door te gaan en liet je de moed zakken als er weer steeds nieuwen werden opgepakt. Toch is er volgehouden en het resultaat was dat er een vrij goede organisatie bestond in Friesland. Daar was in Leeuwarden het provinciaal bureau L.O. en K.P. Daarnaast kwam nog het N.S.F., dat wil zeggen Nationaal Steunfonds. De Persoonsbewijzen centrale bleef ook bestaan. Het Provinciaal bureau werd gevormd door enige vaste krachten en de Raad van Friesland. Deze Raad van Friesland omvatte o.a. een aantal medewerkers uit de drie districten waarin Friesland werd verdeeld. Het district [de districten] Leeuwarden-~~Heerenveen~~, Drachten, Sneek.

In het districts bureau, zaten verschillende vaste medewerkers t.a.v. de L.O., K.P., P.B.-centrale en N.S.F. Verder zaten daarin de rayonleiders. Dit waren de mensen die een rayon onder zich hadden, dikwijls bestaande uit drie tot 5 verschillende gemeentes. Het district Sneek had 22 gemeenten. Het rayonhoofd had dan in iedere gemeente weer gemeentelijke contacten en de gemeentelijke contacten hadden weer de dorp of buurtcontacten. De KP bestond alleen gemeentelijk of werd soms gevormd door een paar gemeenten. De leider hiervan werkte nauw samen met het rayonhoofd en kwamen dikwijls dagelijks bij elkaar. Bij het wegbrengen van Joden of piloten werd dikwijls een deel van de K.P. ingeschakeld. Ook bij het doen van overvallen of het uit de weg ruimen van verraders werd de K.P. gebruikt.

Ook werd een plaatselijke K.P. wel ingezet in een andere gemeente omdat een bepaalde overval bijv. moest plaats vinden door onbekenden. De man in het rayon van de P.B.-centrale was tevens plaatsvervangend rayonhoofd en deze twee werkten dus altijd samen. De koeriersters kregen ook een vaste standplaats en ieder rayonhoofd beschikte over één of meer koeriersters die het contact onderhielden met de gemeente contacten en het districts bureau. Annie is steeds mijn koerierster geweest en heeft zo honderden kilometers gefietst. Dikwijls dagelijks 70 tot 90 kilometer in weer en wind. Een ander papier waar we ook voor gingen zorgen waren de 'ausweisen', speciale documenten van de moffen, die recht op doorgang gaven of speciale toestemmingen in hielden. Door deze wijze van organiseren gingen veel dingen beter lopen en konden we gemakkelijker en beter werken. Ieder had zijn taak en wist wat hij moest doen terwijl er voorts toch een goed contact was. Het was een tijd van vriendschap en kameraadschap. Bij ieder contact waar je kwam kon je eten, slapen of uitrusten. Het sprak allemaal van zelf. Je leerde elkaar beter kennen dan je eigen familie vaak.

Zomer 1944, verloving Gerben Ypma en Aaltje Boot

Een verloving van een koerierster met een K.P.-leider vierden we met zijn zessen langs de weg in de berm. We hadden daar een ontmoeting en wisselden gegevens uit. Een fles wijn was op de kop getikt evenals een doos gebak. Daar aan de weg werd de verloving gevierd van twee die elkander hebben leren kennen in het verzet. Beiden waren van huis verjaagd en zwierven als illegale werkers rond. Het waren Klaas [schuilnaam van Gerben Ypma] en Ineke [Schuilnaam van Aaltje Boot]. Na het gebak en de wijn gingen we weer uit elkaar. Klaas naar zijn opdracht in de Zuidwesthoek van Friesland. Ineke naar Sneek en wij naar ons onderduikadres. We wisten niet wanneer we elkaar weer zouden ontmoeten. Dit is nog wel verschillende keren geworden en ook Ineke en Klaas hebben elkaar nog wel gezien, maar op een bepaald moment is daar een einde aan gekomen. Klaas werd gepakt door de S.D. In Groningen verhoord en gemarteld. Glassplinters onder de nagels hebben we later gezien. Niets heeft hij los gelaten. Toen door de S.D. meegenomen naar Koudum, waar zijn kosthuis was. Hij zou en moest de adressen aanwijzen van zijn medewerkers o.a. Germen Oppewal uit Franeker, die nu K.P. Leider was in Koudum. Klaas zei niets en toen is hij in een driftbui van de S.D. doodgeschoten, ~~langs de weg in het dorp~~.¹ Dit was hetgeen wij allemaal ieder ogenblik konden verwachten en toch gingen we door. Soms konden we niet meer en voelde je je kapot van alles. Maar even later, als er weer een beroep op je werd gedaan, ging je toch weer door. Waarom? ik weet het niet. Was je een held? Neen, ik geloof van niet maar het was de kameraadschap die het deed. Je moest iets doen voor de onderduiker die niets kon doen en voor al die anderen. Eens moest er een bevrijding komen van al die angst en druk.

¹ Het zinsdeel 'langs de weg in het dorp', is met pen doorgehaald. Boven de doorhaling staat onleesbaar gekrabbel, mogelijk staat er: 'in zijn kosthuis'.

Januari 1944, zegelroof in Bolsward

De organisatie liep vrij vlot voor zover dit mogelijk was onder de omstandigheden waaronder we moesten werken. De Duitsers hadden echter door gekregen dat er vele gestolen en valse stamkaarten in omloop waren. Zij kwamen toen met de opdracht dat ieder een tweede distributie stamkaart moest aanvragen. We noemden deze tweede kaart kortweg T.D. Door het N.C. werd uitgeknobbeld dat het mogelijk moes zijn een groot aantal extra TD kaarten in de wacht te slepen. Het was n.l. zo dat je voor verkrijging van de tweede distributie stamkaart een grote blauwgroen gekleurde kaart moest invullen. Ze kregen dus meteen weer een kaartsysteem van al de bewoners van een plaats. Het N.C. was echter na onderzoek tot de conclusie gekomen dat door schommeling van de bevolking (verhuizing, geboorte, enz.) het mogelijk moest zijn 1 procent van de bevolking aan extra kaarten er uit te lichten, deze in te vullen en normaal bij de andere kaarten te doen. Op iedere vals ingevulde kaart konden we dan weer een stamkaart krijgen en met deze stamkaart kon je weer bonkaarten en vergunningen krijgen. Als al de distributiekantoren dit zouden doen dan zou een zeer grote aantal stamkaarten in ons bezit komen. Van het N.C. ontving de L.O. de nodige richtlijnen en toen werden door de leden van de L.O. de daarvoor in aanmerking komende mensen die bij de distributie werkten ingelicht en om medewerking verzocht. Je moest goed uitkijken wie je daar voor nam want lang riet alle ambtenaren wilden meewerken.

Niet alleen van de distributie moesten ze mee werken maar ook van de secretarie van de verschillende gemeentehuizen, want de uitreiking van de tweede stamkaart vond plaats in het bijzijn van die ambtenaren die gelijk de namen moesten controleren met de bevolkingskaarten. Het mes sneed dus aan twee kanten voor de Duitsers en ieder Nederlander werd dus op die wijze gecontroleerd en men kreeg weer een juist overzicht van al de inwoners van een plaats. In vele plaatsen is het uitlichten en invoegen van kaarten geheel gelukt en kreeg de L.O. duizenden stamkaarten in handen waarop we later weer bonkaarten konden halen via onze vaste medewerkers bij de distributie kantoren. In Bolsward-Wonseradeel en Hennaarderadeel is het echter fout gelopen. Doordat een brief werd onderschept over deze zaak werden enkele ambtenaren in Bolsward gearresteerd.² De SD kwam het uitreikingskantoor te Bolsward binnen en al de ambtenaren, ook Annie en Michiel, werden tegen de muur gezet. Alles werd toen nagezocht en enige ambtenaren werden meegenomen.

Annie kreeg de kans om weg te komen en nam gelijk de jas mee waarin al weer een groot aantal uitgelichte kaarten zat verborgen. Toch werden een paar van hen meegenomen en enige dagen later werden er nog meer opgehaald. In Bolsward namen ze toen ~~Haitsma en~~ Sandstra van de secretarie mee. Het was maar goed dat de moffen niet alles na zochten want zowel Jorritsma als Annie hadden weer een groot aantal kaarten in hun jassen zitten. Weer een dag later kwam de SD weer nu om Haitsma, Jorritsma, Slippens, Michiel, mijn vader en Annie te arresteren. Michiel zag de SD komen en wist door de achterdeur het kantoor uit te komen. Annie was net een boodschap aan het doen en werd direct gewaarschuwd niet meer naar het kantoor te gaan. Mijn vader die even thuis was, werd eveneens gewaarschuwd. We zijn toen met ons hele gezin ondergedoken en zijn niet meer teruggekomen naar Bolsward voor het einde van de oorlog. Annie is ook gelijk ondergedoken want de SD wist nu wat wij deden en zij waren ontzettend kwaad dat we de dans ontsprongen waren.

Op 7 Januari 1943 wisten ze het nog niet dat wij allen in het illegale werk zaten want anders hadden zij toen mijn vader en broer Michiel niet laten gaan, na enige weken gevangenschap in Leeuwarden. Deze arrestatie had plaats gevonden na een overval te Bolsward. Op het persoonsbewijs moest men een controle zegel hebben ten teken dat dit was gecontroleerd met de uitreiking van de tweede distributie stamkaart. Deze distributiezegels bestemd voor Bolsward, zouden worden opgehaald door twee agenten en een ambtenaar van het distributie kantoor. De datum waarop de zegels gehaald zouden worden was alleen aan de leider van de distributie, dus mijn vader en de burgemeester en het hoofd van de politie bekend. Het was dan ook strikt geheim. Het was door ons gemakkelijk om te weten wanneer en hoe de zegels gehaald zouden worden. De zegels waren van het grootste belang omdat een persoonsbewijs zonder zegel straks geen waarde meer zou hebben en men bij een controle tegen de lamp zou lopen. We moesten dus een groot aantal zegels hebben voor al de onderduikers die een vals persoonsbewijs hadden. Zo wisten wij dan dat twee agenten met een distributie ambtenaar de zegels gingen halen uit Groningen. Ze zouden met de trein van 19 uur in Sneek aankomen en vandaar met de tram naar Bolsward. Besloten werd de overval te doen plaats vinden tussen het spoorwegstation en de spoorbomen vlak bij het tramstation. Dit was een donker gedeelte en over het algemeen niet

² De woorden 'fout' t/m 'onderschept' zijn met pen onderstreept en in de marge is met pen bijgeschreven: 'arrestatie maart 1944.'

erg druk. We waren met 8 man.³ Mijn broer Michiel en ik en 6 personen van de K.P. uit Sneek. De 6 KP-ers zouden de overval uitvoeren en mijn broer en ik zouden in de omgeving blijven om het publiek op een afstand te houden en eventuele assistentie te verlenen als het fout zou lopen. In de smederij van Henk Rijpkema kwamen we bijelkaar en werd de uitwerking van het plan besproken. We hadden op tijd onze posten betrokken en om 19 uur kwam de trein binnen. Het was donker en we verwachten ieder ogenblik de drie mannen te zien komen, maar wat anders nooit gebeurde dat vond nu plaats. De spoorbomen bleven gesloten tot de aangekomen trein uit de richting Groningen, via Leeuwarden, weer terug reed naar Leeuwarden. Het gevolg was dat er zich een grote file wachtend verkeer, wielrijders en voetgangers vormden. Door deze drukte was het niet mogelijk de drie bewuste mannen te ontdekken. Toen de bomen open gingen hadden we de drie bewuste personen niet gezien. We zijn toen naar het tramstation gegaan en stelden een onderzoek in de tram in. Hier zagen wij de 3 personen toen zitten. We zijn toen met de tram meegereden naar Bolsward en staande op het balcon besloten we de overval te doen plaats vinden bij het Broereplein, halverwege het gemeentehuis, waar ze de zegels heen moesten brengen. We besloten dat 3 van de KP-ers met Michiel vooruit zouden gaan zodra de tram in Bolsward was en dat de andere drie zouden volgen. Ik zou bij het Station in de buurt blijven nadat de overval had plaats gevonden. In de tram zaten ongeveer een 250 personen die vrijwel allen de stad inliepen.

Ter hoogte van het plein vond de overval plaats. Met twee KP-ers vielen ze een man aan zodat in een oogwenk de drie man op de grond lagen. De tas waar het om begonnen was werd afgenomen en nadat één van de agenten probeerde te schieten hebben ze ook hun revolvers meegenomen, terwijl één van de agenten een tik kreeg met een ploertendoder, waarop hij bewusteloos bleef liggen. Het talrijke publiek dit [dat] niet wist wat er gaande was, drong op en werd, toen dit te erg werd, met enkele schoten in de lucht gewaarschuwd niet dichterbij te komen. Een van de agenten probeerde ons nog te volgen toen we weggingen, maar na enige waarschuwingsschoten bleef hij staan. Bij het station zou ik 4 man opvangen en de wapens in ontvangst nemen, waarna twee lopend naar Nijland zouden gaan en daar op de tram stappen. Voor twee anderen zou ik zorgen voor een fiets om naar Workum te gaan. Toen ik de wapens had weggebracht en de twee een fiets hadden gekregen moest ik ook weg want ondertussen was de politie met een onderzoek begonnen. Mijn broer echter, die de andere twee KP-ers op weg zou helpen naar Parrega, miste nog één van hen. Omdat we niet wisten dat hij misschien gepakt was hebben we via een vertrouwensman bij de politie geïnformeerd of er misschien ook een gepakt was. Dit bleek niet het geval te zijn. Later bleek dat hij zelf de weg naar Parrega gevonden had.

On geen risico te lopen besloten we de andere dag niet thuis te zijn maar eerst af te wachten. Om 1 uur kwamen we even thuis maar over het onderzoek was niets bekend. Te 14 uur kwam J. Weerstra uit Sneek met 300 bonkaarten bestemd voor Wonseradeel. Met een auto gingen we toen samen [naar] Makkum waar we bij boer Schrale een vergadering zouden hebben met de L.O. mensen daar. Ik nam ook de andere papieren die in huis waren mee. Ongeveer 200 meter van ons huis reden we een wagen van de SD voorbij, niet wetende dat deze op weg was naar ons huis. Mijn broer Michiel was toen nog thuis en werd gelijk gearresteerd. Het gehele huis werd doorzocht en mede aan het optreden van mijn moeder en zuster is het [te] danken dat ze verschillende persoonsbewijzen en andere illegale papieren niet vonden. De wapens lagen in het kolenhok onder de kolen en werden ook niet gevonden. Mijn vader, zo bleek later, was op het distributie kantoor reeds gearresteerd. Verder wilden ze weten waar ik was, want mij moesten ze ook hebben. Mijn moeder wist niet waar ik naar toe was. Ze kon dus niets zeggen. Ze wilden weten bij wie ik werkte en ze hebben toen alles bij mijn baas doorzocht.

Vervolgens zijn ze nog de werken afgegaan waar ik voor mijn baas werkte om daar alles af te zoeken. Toen ze mij niet vonden hebben ze op al de toegangen tot de stad posten gezet en controles gehouden. Inmiddels was De Jager, die wist waar ik zat, naar Makkum gereden om mij te waarschuwen. Ik ben toen niet terug gegaan en bleef voorlopig in de omgeving van Makkum bij boer Schrale. Mijn vader en broer werden naar de gevangenis in Leeuwarden gebracht. Vanuit de gevangenis kregen we al heel vlug berichten door want mijn broer Michiel had al een lange tijd met enige bewakers uit de gevangenis contact, zodat we steeds al berichten door gaven naar gevangenen of ontvingen. Als een gevangene een naam had genoemd of bij het verhoor merkte dat de S.D. teveel wist dan werd dit direct door die bewakers doorgegeven en de betreffende persoon gewaarschuwd. Verschillende malen werden mijn vader en broer verhoord maar door het contact met de bewakers wisten zij steeds van elkaar wat er weer was verklaard zodat ze elkaar goed in de kaart konden spelen.

³ Met pen is bijgeschreven: 'Overval vond plaats op 6-1-1944.'

Mijn moeder en Annie zijn toen nog enige malen op bezoek geweest om hen te spreken. Vermoedelijk hebben ze ons willen arresteren omdat vader een van de weinigen was die wist dat de zegels werden opgehaald en wij jongens waren op een leeftijd die in aanmerking kwamen deel te kunnen nemen aan het verzet. Kennelijk waren da SD erg niet overtuigd van hun schuld en het gevolg is geweest dat ze na zes weken werden losgelaten. Gedurende de tijd dat zij gevangen zaten ben ik weggebleven en ondergedoken bij boer Schrale. Wel kwam ik in de avonduren in Bolsward en bleef ik doorgaan met het werk voor de ondergrondse organisaties. Toen echter na 5 weken kwam de SD, na het ontdekken van de fraude met de tweede distributie stamkaart, weer om ons te arresteren. Ze waren toen beter op de hoogte van ons illegale werk. We, dat waren mijn broer en ik, waren thuis toen er een sein kwam dat de SD op het gemeentehuis was. Even later kwam er een melding dat er nog meer overval wagens waren gekomen. We voelden de bui hangen en zijn toen gelijk allen het huis uit gegaan naar kennissen en vrienden. Ook mijn moeder en de kleinere broers en zusters. Mijn vader die op het distributiekantoor was geweest en weg was voor een boodschap, kreeg op de straat een sein om weg te blijven daar de SD er was om hem te halen. Annie was ook gewaarschuwd en nam ook gelijk de benen en liet zich niet op het kantoor zien. We waren thuis nog maar 5 minuten weg toen de overvalwagens bij ons huis stopten en alles doorzochten. Vanaf dat moment zijn we niet meer thuis geweest en zijn we allen ondergedoken.

Michiel, Jan en Marten Praamsma

Mijn broers Jan en Marten hebben een plaats gevonden bij boeren. Veel spannende momenten met razzia's hebben zij meegemaakt. De moffen kwamen dan met een heel stel en zochten dan al de huizen door naar onderduikers. In Franeker is Jan nog een keer gearresteerd door de landwacht. Germen Oppewal zocht toen contact met hem. De andere morgen werd Jan op transport gezet naar Leeuwarden. Op het station moest hij in de wacht kamer zitten. Twee landwachters hielden daar de wacht en nog twee bij de deur; de andere twee waren op het perron. Toen de trein binnen reed draaiden de landwachters hun hoofden om naar het perron en daar had Jan op gewacht. Hij nam een sprong en botste met volle vaart tegen de ene landwachter bij de deur, die toen tegen de andere aanviel. Op het zelfde moment ging de deur open en kwam een vrouw binnen. Jan rende de vrouw ondersteboven en rende het station uit. Zijn pet gooide hij -naar rechts een straat in en hij zelf holde naar Links. Vlak achter hem aan kwamen de landwachters maar toch te laat om te zien waar hij heen was gerend. Ze zagen de pet liggen en begonnen direct die straat af te zoeken. G. Oppewal die alles gezien had ging mee zoeken en hielp extra mee om ze de verkeerde kant op te zoeken. Nadat Jan enige straten was doorgerend ging hij een woning aan de achter zijde binnen en in de keuken trof hij een man aan. Hij vroeg of die hem wilde opbergen omdat hij onvlucht was aan de landwacht. In plaats van dit te doen wilde de man hem vastgrijpen en zei: 'dan ben je goed terecht want ik ben de commandant van de N.S.B.' Jan schrok zich rot nam een sprong de tuin in en met een nog grote sprong klom hij over een daar staande schutting en zette het weer op een lopen. Een paar straten verder is hij bij een gasfitter binnen gegaan en deze heeft hem een fiets geleend waarop hij toen vlug is weggereden. Bij een boer in de polder heeft hij toen onderdak gevonden en deze heeft toen G. Oppewal gewaarschuwd. Zo zijn Jan en Marten verschillende malen ontkomen aan de greep der moffen en landwachters. Ze hebben wel moeten vluchten door sloten in weer en wind. Ook vonden ze schuilplaatsen diep onder het hooi waar de boeren een hol hadden gemaakt om in weg te kruipen via een klein gat. Later zijn Marten en Jan lid geworden van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS) en hebben zij gedurende 5 dagen voordat zij bevrijd werden tegen de moffen meegevochten bij de kop van de Afsluitdijk. Verschillende van hun kameraden zijn toen nog gesneuveld in die paar laatste dagen.

De eerste tijd bleef mijn vader en moeder met mijn jongste zusje in Bolsward ondergedoken. Zij kwamen echter de deur niet uit. Mijn vader moest nog vele dingen regelen en in de avond en nachturen hebben ze nog verschillende spullen zoals kleren enz. uit huis gehaald. Mijn moeder ging ook nog wel eens overdag via de schutting bij de burens naar binnen en het is tweemaal voorgekomen dat ze maar net op tijd weg kon komen omdat de SD weer eens kwam kijken. Later zijn mijn vader en moeder met de beide meisjes naar een boer bij Hindelopen ondergedoken. Een paar andere broertjes zijn naar Baarn gegaan naar een familie lid. Mijn broer Michiel ging naar Leeuwarden en werd ingeschakeld bij het werk op het Provinciale bureau voor L.O. en K.P. Hier is hij met zijn zwager, waar hij was ondergedoken, en zijn meisje op 25 Augustus 1944 gearresteerd. Hij werd daar gegrepen nadat ze verschillende illegale werkers hadden gevolgd waar deze heen gingen. Hij is toen eerst opgesloten in Leeuwarden en toen pas ontdekten de moffen wie hij was. Zij kenden hem als Frits dat was zijn schuilnaam, maar

ze wisten niet dat dit dezelfde was als M. Praamsma. De moffen hadden een goede vangst gedaan. In Leeuwarden heeft hij toen eerst gevangen gezeten met Luus en zijn zwager. Na enige tijd is Luus weer vrij gelaten maar Michiel en Jan- Keuter, n.l. zijn zwager, zijn op transport gesteld naar Groningen. Hij is meerdere malen mishandeld. Ook Ds. Touwen, ons contact uit Makkum, was gearresteerd. Ds. Touwen is vermoord en Michiel en zijn zwager zijn tot aan de bevrijding gevangen gebleven. Wij hebben nog geprobeerd een overval in elkaar te zetten in Groningen doch dit konden we niet vlug genoeg voor elkaar krijgen en toen Michiel en zijn zwager op Dolle Dinsdag naar Borkum werden vervoerd was de kans verkeken om hen te bevrijden. De Dolle Dinsdag was de dag waarop de moffen en de landwachters dachten dat de Engelsen die naar Arnhem oprukten en daar aan het vechten waren, in een ruk zouden door komen naar het noorden.

Voorjaar en zomer 1944, Groningen

Annie en ik zijn nadat in Bolsward alles stuk was gelopen en wij niet meer konden thuis komen, naar een illegaal contact gegaan in Sneek n.l. Peter Havinga. Deze werd nu in mijn plaats rayonhoofd van de gemeenten Bolsward, Hennaarderadeel en Wonseradeel. Ik heb dus Peter in contact gebracht met de contacten waarmee ik voorheen werkte. Dit moest omzichtig gebeuren want ik werd op dat moment, evenals Annie, zwaar gezocht door de moffen. Conradi werd het gemeentelijk contact voor de L.O. en IJntema en Holwerda voor de verspreiding van illegale bladen. Nadat alles weer doordraaide en de contacten waren gelegd, zijn Annie en ik naar Slochteren in Groningen vertrokken om daar illegaal te gaan werken. Ze hadden ook gevraagd of wij niet naar Nijmegen wilden, want daar zaten ze ook om illegale werkers te schreeuwen. De zaak was daar ook opgerold door de moffen en er moesten nieuwe onbekende mensen komen. Dit was ook het geval in Slochteren en omgeving. Daar waren ook een zeer groot aantal gearresteerd en men moest daar weer onbekenden hebben die het werk voortzetten. De naaste mede werkers waren daar Piet Cnossen, Kees, dubbele Henk, Jo Wardenaar. Annie was in de kost bij J. Wardenaar en ik bij een familie Swabedissen. Annie werkte daar als hoofdkoerierster en ik als centrale contactsman tussen de verschillende illegale werkers daar. We zorgden ook daar voor bonkaarten, illegale bladen, persoonsbewijzen, onderduikers, Joden enz. We kwamen daar in de gemeenten Hoogezand, Appingedam, Termunten, Delfzijl, Sappemeer enz.

Op mijn valse papieren heette ik Jan van der Wal en was ik een Provinciaal ambtenaar van de voedselvoorziening. Daar in de omgeving woonden veel NSB ers en landwachters. Om niet teveel in de gaten te lopen ging ik met Piet Cnossen, die bij de rijkspolitie was verschillende malen huiszoeking doen bij zwart handelaren en hield ik controles op de weg. Het duurde maar even toen noemde men mij de bloedhond. We hadden ons doel bereikt. Tevens droeg ik soms een speldje van de SS en nam ik contact op met de commandant van de NSB en van de Landwacht. Soms deden de landwachters bij mij aangifte van zwarthandel en dan ging ik met Piet Cnossen er achteraan want we moesten het spel wel goed spelen. Ook bleek mij dat de Landwachters en de NSB ers wel iets in de gaten hadden wie illegaal werkten. Ik hoorde dat dan wel eens als ik bij hen op bezoek was. Ik moest dus wel erg voorzichtig zijn als ik die illegale vrienden wilde ontmoeten. Het werk liep na enige tijd van inwerken daar ook vlot en steeds kreeg je meer werk en meer contacten. We hebben daar toen ook nog een overval gedaan op de bergplaats van ingevorderde radiotoestellen. We hebben daar toen een partij bij vandaan gehaald om te verdelen onder de werkers zodat we naar de Engelse zender konden luisteren. We fietsten daar per dag ongeveer 60 a 65 km. per uur.

Naast mijn kosthuis was een garage, en een chauffeur van hem had bij de SS gediend in Duitsland. Met die chauffeur gingen wij wel weg naar Friesland om daar onze oude contacten op te zoeken. We waren n.l. in Groningen op dat moment enkele hoofdcontacten kwijt door arrestaties. We moesten toch bonkaarten en Z kaarten hebben voor onze onderduikers. Ale we dan weg gingen zaten we achter in de auto. Een paar moffen kranten of NSB kranten in de zak. Het SS speldje op en dan stopten we eerst in Groningen bij een SS winkelkwartier. Hier ging ik naar binnen en kocht daar bijv. een boek of nog een paar kranten. Ik bleef altijd wat lang binnen zodat de chauffeur dacht dat ik daar een bespreking had met iemand van de partij. Dit deed ik ook bijv. in Leeuwarden en in Sneek. Iedere keer zei ik dat hij daar moest stoppen want ik moest een kameraad spreken. Daarna reed ik dan naar andere adressen en dat waren dan de illegale vrienden maar dat wist de chauffeur niet, die dacht natuurlijk dat die ook van de verkeerde kant waren. Zo ben ik ook een keer even in Bolsward geweest om mijn grootmoeder en tante op te zoeken. Ik ben echter maar kort gebleven.

Soms ontmoeten we dan wel eens een paar bekenden en die zagen vreemd op, maar voordat ze feitelijk alles door hadden waren we al weer weg. In die tijd was ik een bril gaan dragen en had ik mijn snor laten groeien om ouder te lijken. Bij controles moest ik inwendig vaak lachen als de landwachters of moffen 'Houzee kameraad' zeiden als ze mijn speldje en kranten zagen. Ik en Annie zeiden het glashard terug en dan konden we weer doorrijden. We hebben zo enige maanden in Groningen gewerkt tot er op een gegeven moment enigen werden gearresteerd. Toen kwam er meer want toen bleek dat de Duitsers ons stiekum achterna waren gegaan toen ze wisten wie illegaal werken. Op die manier waren ze achter heel wat adressen gekomen. Er werden in enige weken tijd 96 opgepakt en wij liepen nog steeds vrij rond, maar hoe lang nog. Het gebeurde vaak genoeg dat we met elkaar hadden vergaderd of gesproken en dat wij naar huis fietsen dat er al een koerierster kwam om te vertellen dat de andere zojuist waren opgepakt. Binnen enige dagen waren er ook al 6 van de gepakten doodgeschoten. Veldhuis, Willem en Jan uit Slochteren hoorden daarbij.

Omdat Annie en ik het onbekends waren, bleven wij door werken maar al de anderen doken onder. Maar we voelden dat ze ook ons in de gaten kregen en toen hebben we de zaak en contacten overgedragen aan een ander en zijn we naar Vries in Drenthe gegaan. Het was ontzettend spannend en zenuwslopend omdat je niet wist wanneer de mof jou zou grijpen. Neem bijv. een dag als die ene Zondag. Ik ging in de morgen Annie ophalen om naar de kerk te gaan. Onderweg kom ik de koerier tegen uit Hoogezand. Hij geeft me een brief waarin staat dat we onmiddellijk 14 illegale werkers moeten waarschuwen omdat zij bij de SD bekend zijn geworden. Er is iemand zo gemarteld dat hij namen is gaan noemen. Annie gaat naar de kerk en ik stap maar op de fiets om al die 14 man, hoop ik tijdig, te waarschuwen want wie is eerst, de moffen of ik? Het is met elkaar ongeveer 70 km. fietsen. Je komt bij een adres. Je stelt je verdekt op en je gaat eerst kijken of de moffen je soms voor zijn, want het is al een paar maal gebeurd dat de moffen na de arrestatie van een medewerker in huis blijven zitten wachten op allen die er komen en ieder die aanbelt wordt opgepakt. Als je niets verdachts bemerkt ga je aanbellen en dan klopt je hart in de keel wie er voor zal komen, een mof of een illegale vriend die je moet waarschuwen. Steeds weer bij alle 14 had je die spanning.

Het gaat gelukkig die Zondag goed. Om ongeveer half twee ben ik terug in Slochteren. Ik zou bij Annie in haar kosthuis eten. We zitten nog maar net of daar komt een koerierster uit Groningen met het bericht dat er nog weer anderen gewaarschuwd moeten worden want ook in Groningen hebben ze verschillenden opgepakt en ze denken dat de moffen meer weten dan we in de gaten hebben. Annie gaat met een auto naar Loppersum en Bedum terwijl ik maar weer op de fiets stap. Weer dezelfde spanning. Je moet maar afwachten wie op je zit te wachten, de moffen of je vrienden. Een andere gewoonte van de moffen is om je te gaan volgen zodat ze kunnen zien waar je overal komt. Dat doen ze dan een paar weken lang en dan weten ze al de adressen en pakken alles in een keer op. Je gaat dus regelmatig een paar stille straatjes door rijden om te kijken of je ook gevolgd wordt.

Om ongeveer 19 uur zijn Annie en ik terug. Dan is er een nieuwe verrassing. De kostlui van Annie met haar kinderen moeten direct onderduiken want ook dat adres is bekend. Met een kinderwagen hebben we toen wat kleding uit huis weggebracht, net doende alsof er een kind in lag. Toen het donker was zijn we stiekum meer spullen op gaan halen. Je mocht na acht uur niet meer op straat dus je moest uitkijken. Annie moest dus ook een ander adres zoeken. Toen we bezig waren nog wat spullen weg te halen, daar was al weer een koerierster met een brief om nog 6 personen uit Groningen te waarschuwen. Dit kon toen niet meer want dat zou te gevaarlijk zijn. Annie is daar Maandagmorgen om 5 uur heengegaan. Weer dezelfde angst wie is het eerst, wij of de mof? Weer liep het goed. Zo hebben we enkele weken door gewerkt tot we weer allemaal nieuwe illegale contacten hadden die niet bekend waren en toen zijn we weggegaan. Dit was ook net op tijd want de andere dag waren ze ook al bij mijn kosthuis maar we zaten toen al in Vries. We zijn daar een week gebleven en toen door gegaan naar Sneek terug. Hier hebben we toen een paar weken rust gehouden om weer tot kalmte te komen. De spanning in Groningen was te erg geweest en feitelijk wilden we er helemaal mee ophouden, maar even later vroeg men ons weer en toen zijn we toch maar weer door gegaan.

Nazomer 1944, rayonhoofd Zuidwesthoek

We zijn toen vertrokken naar Gaasterland, Hindelopen en Staveren. We zijn toen in de kost gegaan in Balk. Annie was koerierster en zorgde ook voor de verbinding tussen Sneek en Groningen omdat Annie ook de contacten in Groningen wist. Een van de adressen in Groningen waar Annie wel kwam bleek een verrader en Gestapo agent te zijn.

Toen we dat ontdekten zijn we plotseling weggebleven en hebben niets meer van ons laten horen. Ons adres wist men niet want dat maakte je nooit bekend.

Na enige weken gewerkt te hebben in de Zuidwesthoek van Friesland barste ook hier de bom. Er waren twee inbraken in Workum gedaan, op het distributie kantoor en wij wisten overal van. Door een stomme samenloop van omstandigheden kregen ze Klaas [Gerben Ypma], die met mij samenwerkte, in handen. Hij werd meegenomen naar Groningen en daar gemarteld. Hij moest namen noemen en deed dit niet. Uit wraak hebben ze hem toen weer naar Koudum gebracht en op zijn kamer doodgeschoten. Wel heeft Klaas het adres van Gerard Oppewal [Gerben Oppewal, schuilnaam Gerard] genoemd, maar dat was afgesproken. Zodra Klaas gepakt zou worden zou Gerard een ander adres zoeken en kon Klaas dus toch iets zeggen als hij te erg gemarteld werd. Gerard was KP leider. Ze kwamen toen Gerard ophalen doch deze was weg. De moffen hebben toen uit wraak de oude kostbaas [Tjalke van der Wal] van Gerard op straat doodgeschoten. In een klap was het rayonhoofd, want dat was Klaas, en de KP leider [Oppewal] weg. Ik moest toen de zaak op mij nemen en werd rayonhoofd van de gemeenten Hemelumer Oldephaert en Noordwolde, Gaasterland, Hindelopen, Workum, Staveren en Gaasterland. Het allereerste wat ik moest hebben waren de spullen en illegale papieren van Klaas.

Het was mij bekend dat deze in een transformator huisje van de electriciteit waren opgeborgen. Ik wist niet in welk huisje want er staan er verschillende. De kostbaas van Klaas was chef bij het electriciteitsbedrijf en met een sleutel van hem ben ik toen naar al de huisjes gegaan met de man van de persoonsbewijzen voor dat rayon genaamd Theo [schuilnaam van Winus Steenhuizen]. Dit werd nu mijn plaats vervanger en hij zorgde ook voor valse persoonsbewijzen. Honderden kilometers heb ik met deze knaap afgelegd en gefietst in weer en wind. Nooit zal ik die illegale vriend vergeten. In een van de huisjes vonden we de spullen die we moesten hebben en toen kon ik beginnen en wist ik waar ik moest zijn. We zijn toen eerst alle contacten af geweest om deze in te lichten en te leren kennen. Annie en ik zijn toen naar Stavoren gegaan. Annie kwam in de kost bij [Auke] De Groot in Staveren en ik in Molkwerum bij Griet [?].

Een zeer drukke tijd brak aan want de Z kaarten actie liep op volle toeren. Deze kaarten moest je hebben, ook voor de onderduikers en voor bonkaarten. Verder brak de spoorwegstaking uit [september 1944] en moesten we honderden gezinnen van spoormannen onderdak brengen. Minstens driemaal per week fietste Annie naar Sneek heen en terug dat was 80 km in weer en vind. Vooral in de winter was het soms haast niet te doen met die stormen. Eens is haar bril door de storm afgerukt en kwam in het water terecht. Die was ze dus kwijt. Door het onderduiken van die honderden spoorweg gezinnen moest er ook enorm veel kostgeld komen want de mensen waar ze kwamen konden het ook vaak niet betalen als ze er bijv. extra bijkregen. Valse papieren moesten er nu ook veel meer komen want je kunt ze ook niet allemaal binnen houden dus werden het z.g.n. evacuees. Tevens was beloofd aan de spoormannen, als ze gingen staken, dat hun salaris door zou blijven gaan. Het was n.l. zo dat de staking moest gelukken, maar dan ook geheel. Er mocht niets meer rijden. De staking is gelukt, er reed niets meer en wat er reed werd bestuurd door Duitse machinisten. Toen dat gebeurde gingen we aanslagen plegen op de spoorbanen. Als we wisten dat er een trein zou komen dan braken we er een stuk rails uit en lieten de trein ontsporen. Ook draaiden we wel een spoorwegbrug open zodat de trein het water inreed.

Op een zekere dag werd het moeilijker want er kwamen 25 man van de SD in Stavoren [najaar 1944]. Deze kwamen te wonen in het café [Vrouwe van Stavoren] tegenover Auke de Groot, waar Annie was en ik ook veel. Ik zelf fietste in de tijd van 7 tot 8 uur in de avond. Dan moest je binnen zijn. Als er echter werk was ging je toch rustig weg, alleen je moest goed opletten en uitkijken als je geen mof tegen het lijf liep want dan was je zuur. Per dag bezocht ik ongeveer 10 tot 14 contacten en besprak met hen de dingen die moesten gebeuren. Theo en ik gingen veel samen. Nu ik er achter sta begrijp ik niet dat we steeds weer de weg opgingen want de controle werd steeds strenger en al de jonge mannen werden weggebracht naar Duitsland om te werken. We werden regelmatig aangehouden maar we hadden wel goede papieren die wel vals waren maar wel belangrijk. We hadden fietstassen met dubbele vakken. Je moest de tas van de fiets halen wilde je aan de binnen zijde het geheime vak zien. Hierin vervoerden we veelal de bonkaarten, persoonsbewijzen enz. Regelmatig werden er verschillende opgepakt. Ook ontdekten we een verrader en die is toen op een avond doodgeschoten door de KP en met ijzeren staven aan het lichaam in het water geworpen.

September 1944, wapendroppings en distributie

In September 1944 kwam er door de Engelse radio een oproep van Pr. Bernhard om groepen te vormen van 10 man om straks bij de bevrijding mee te kunnen helpen. Onze plaatselijke contacten in ieder dorp en gehucht hebben we toen instructies gegeven. In korte tijd hadden we in ons rayon ongeveer 250 man. Het waren meest oud militairen die met wapens konden omgaan.

Deze gevormde groepen moesten, dat was de bedoeling, optreden direct na of tijdens de bevrijding van ons land. De O.D. organisatie stelde zich ongeveer het zelfde tot doel en om niet naast elkaar te werken, heb ik toen contact

gezocht met de Commandant van de O.D. in de Zuidwesthoek. Het bleek dat dit de heer [Simon] de Jong was uit Balk. Het district omvatte naast de zes gemeenten die ik als L.O. leider onder mij had nog de gemeente Doniawerstal en Lemsterland. Na veel heen en weer gepraat is er een samenspel gekomen tussen de O.D. en de L.O. en K.P. Wim Reinders, later doodgeschoten door de SD, werd leider van de gezamenlijke KP groepen in ons district. Tisot van Patot werd districtsoperatieleider en zelf werd ik hoofd sectieverbindingen. De nieuw opgerichte organisatie kreeg de naam Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten kortweg N.B.S.

Wim Reinders met zijn ploeg heeft 6 maal wapen droppings uit Engeland ontvangen. In de buurt van de Noord oostpolder was een geschikt afwerp terrein en dit werd doorgegeven met een geheime zender naar Engeland. We kregen doormiddel van een bepaalde zin in de nieuwsberichten uitzendingen te horen waar en hoe laat de wapens kwamen. We hadden nu een vaste luisterpost nodig voor de radio uitzendingen uit Engeland. Dit moest allemaal in het geheim gebeuren en in vele gevallen had je een geheime aftakking van de elektrische stroom want niemand kreeg meer elektrisch licht. Als we bijv. de zin hoorden: 'lust je nog peultjes' of 'de Kat heeft om 8 uur jongen gekregen', dan wisten we dat er wapens afgeworpen zouden worden. Voor andere groepen in het land waren weer andere zinnen geldig. Zodra dus die afgesproken zin werd gehoord kwam de ploeg van Wim in actie, geholpen door anderen. In de regel kwamen 30 man in actie.

Het terrein, ongeveer 500 bij 700 meter, werd in de nacht afgezet door ongeveer 10 man die bewapend waren. De anderen lagen in groepjes verschoolen in de omgeving klaar om de grote cylinders met wapens weg te halen en weg te brengen. Dit deden we veel met paard en wagen of per schip. Zodra het vliegtuig werd gehoord werden er twee witte en twee rode lampen aangestoken die de lucht in schenen. Het vliegtuig wist dan waar het moest zijn. Hij circelde een keer rond en kwam dan in glijvlucht naar beneden op een hoogte van 150 a 200 meter werden dan de wapens uit het vliegtuig geworpen. De ronde cylinders waar de wapens in zaten waren vaak maar net door zes man te tillen. Het werd dan hard werken om al de cylinders in het donker op te zoeken en weg te brengen in een boerderij of op wagens naar een andere plaats. Er mocht de andere dag als het licht werd niets meer te vinden zijn. Het was soms moeilijk om alles te vinden. Ook vielen er wel cylinders stuk of kwamen in de sloot terecht. De parachutes moesten ook weg gemaakt worden en soms zaten deze hoog in een boom vast. Op verschillende afwerpterreinen zijn echter ook wel veel slachtoffers gevallen want ook de moffen wisten dat er regelmatig wapens werden afgeworpen.

In de cylinders zaten stenguns, mitrailleurs, Bazooka's en Piats. Verder veel munitie en ook koek en chocola en sigaretten. Als alles opgeborgen was, soms in een boerderij onder het hooi, soms in een schip of in het bos in een hol, hielden we een paar dagen rust. Als alles rustig bleef gingen we de cylinders uitpakken en werd alles verdeeld in kleine partijen. Deze partijen werden dan weer op wagens of met een schip verder gebracht naar de verschillende gevechtsgroepen die gevormd waren. Iedere groep ongeveer 15 man sterk en in ieder dorp kreeg wapens. Op een bepaalde dag zou ik met twee boeren, ieder met een paard en wagen, z.g.n. stro halen in Lemmer. We kwamen daar bij een boer en laden beide wagens met wapens en munitie. Daarover en op kwamen strobalen. We gingen toen op pad. Een van de wagens ging naar boer Van der Goot in Oudemirdum. Deze boerderij is later door de moffen in brand gestoken toen ze een deel van de wapens hebben ontdekt. Hier werden de wapens voorlopig opgeborgen voor de groepen in Oudega, Balk en Wijckel. Daar hadden we nog geen goede plaats. Het waren ongeveer 80 stenguns, geweren en mitrailleurs. Verder handgranaten en munitie. Met de andere wagen gingen we door naar Hemelum naar boer IJntema. Deze is later doodgeschoten door de SD omdat ze door verraad achter het vervoer van wapens kwamen. Gelijk is toen een huis door hen plat gebrand waar ook wapens opgeslagen lagen. Om 12 uur was de wagen geleege op de zolder van de koeienstal en we hadden er een klein beetje hooi overheen gegooit. Het waren ongeveer 150 wapens, ze moesten door naar Koudum, Workum, Molkerum en Warns. Na de wagen geleege te hebben trokken de jongens uit Lemmer terug en ging ook de boer

weg die de wagens gereden had. Als we wapens vervoerden dan deed de boer dat alleen doch ongeveer 6 a 8 man van de K.P. met wapens bleven in de buurt op hun fietsen. Een paar voor en een paar achter. Ik ging even naar Koudum om Theo te waarschuwen. Toen we ongeveer 14 uur terug kwamen bleek dat er een paar moffen op de boerderij waren geweest. De vrouw van de boer heeft ze aan de praat gehouden en na hier en daar even te hebben gekeken zijn ze weg gegaan. Wij gingen toen de zaak verdelen en om ongeveer 15 uur kwam de groep uit Warns met een paard en wagen om hun deel op te halen. De wapens werden in schuur opgeladen en onder stro bedolven waarna zij vertrokken. Die wapens zijn goed overgekomen en daar verborgen in een garage op een vliering. Ongeveer een half uur later daar kwam een man uit Hindelopen met een paard en wagen om hun deel op te halen en een deel voor Workum. Dat zou hij dan door brengen. De man vertrok eveneens met een wagen wapens en stro onder begeleiding van een KP ploeg. In Koudum zou het haast verkeerd gaan. Daar sloeg het paard op hol en we hielden ons hart vast of de zaak niet van de wagen zou vallen. Het is goed gegaan.

In Hindelopen werden de wapens opgeborgen in een ijzeren gierbak begraven in de grond. Op het moment dat ze met de wagen in Hindelopen kwamen waren ze daar net bezig van de S.D. huiszoeking te doen met 20 man. Verder is er nog een wagen geladen voor Staveren en Molkwerum en deze zijn ook goed overgekomen. De wapens voor Hemelum hebben we in het donker- naar een groenteboer gebracht in het pakhuis onder de aardappelen. Dat is later verraden en het huis in brand gestoken. De wagens met wapens bestemd voor Stavoren en Hemelum hebben we op het erf van P. Bosma gezet en in de avond toen het donker was hebben we deze in een olieboot geladen van Auke de Groot uit Staveren. Toen in het stikdonker het meer op naar Molkwerum, daar zou Willem Homans met een roeiboot zijn om het deel bestemd voor Molkwerum over te laden. Het was toen slecht weer geworden en het regende. Ik ben toen eerst op de fiets naar Molkwerum gegaan want daar zou voor mij bericht komen uit Hindelopen, Workum en Warns, of alles goed was gegaan. Toen op de fiets naar Stavoren om Auke te helpen. Het was aarde donker. Willem en Auke hebben nog al even werk gehad in Molkwerum om elkaar te vinden op het water, toch was ook dat gelukt. In Staveren hebben we de wapens in de kerk opgeborgen tussen het plavond en het orgel. Om 10 uur waren al de wapens op hun plaats.

We hebben zo verschillende wapen transporten gedaan en het is altijd goed gegaan. Wel zijn er later door verraad enige partijen wapens gevonden. Ook mijn deel van de wapens bestemd voor de groep verbindingen opgeslagen in het bos in de omgeving van Balk ben ik kwijt geraakt. We hadden ook wapens opgeborgen in een muziektent, in een kerktoeren, in een graf op het kerkhof, in een brandspuithuisje en onder een hooiberg en koestal. De wapens konden daar niet steeds blijven liggen maar [want] ze moesten daar regelmatig weg om te worden nagekeken en schoongemaakt te worden. Soms werd er iemand gearresteerd die de plaats van de wapens wist en dan moest er direct een andere plaats gezocht worden.

Instructeur NBS

Nadat alle groepen van wapens waren voorzien moest er instructie gegeven worden. We moesten toch weten hoe met de wapens om te gaan. Met de laatste zending wapens was ook een Engelse officier gedropt. Met 8 man hebben we toen van hem instructie gekregen, waarna hij naar een ander district ging. Wij met zijn achten moesten toen al de andere groepen instructie geven en met de wapens leren om te gaan. In de regel gaf ik les aan een groep van 10 man en bij voorkeur in de nacht, op een afgelegen boerderij. We zaten dan in de koestal of schuur of in een groot hol in het hooi gemaakt van strobalen waarover heen dan het hooi was opgestapeld. Ook was het wel eens heel vroeg in de morgen, bijv. om 5 uur, dat we instructie gaven. Zo ging ik een keer naar een boer in Het Heidenschap bij Workum, het was in de tijd dat moffen bang waren voor een invasie. Om de Engelsen te keren hadden de moffen verschillende delen onder water laten lopen. Om 4 uur stapte ik op mijn fiets in Molkwerum. Het was koud en donker. Het waaide hard. In Het Heidenschap gekomen merkte ik dat de weg nat werd. Toch fietste ik door en even later zat ik midden in het water. Voordat ik bij de boerderij was kwam het water tot aan mijn knieën toe. Later bleek dat een polderdijkje was doorgebroken zodat het water uit de polder die onder water stond ook deze polder was ingelopen. Aan de bomen langs de weg kon je zien waar de weg liep. Vanaf die tijd kreeg ik gemiddeld 4 uur slaap per dag, want het L.O. werk voor onderduikers ging gewoon door en nu moest er ook nog

wapeninstructie gegeven worden aan al de groepen. In de buurt zweefden ongeveer 40 mannen van de SD met speurhonden rond. Steeds werden er razzia's gehouden en moesten we onderduikers verplaatsen omdat het te gevaarlijk werd; iedere week moest je vaak wel weer 15 onderduikers een andere plaats geven.

Februari 1945, verrader in Koudum gedood

Ze werden steeds actiever de moffen en ook Annie en ik hebben de moffen vaker dan één keer bij ons bed gehad. Het ging echter steeds goed ondanks onze valse papieren, die kennelijk toch wel goed waren voor misleiding. In mijn rayon zaten op een bepaald moment ongeveer 800 onderduikers. Het ging allemaal goed tot er een Gestapo agent als spion in Koudum kwam. Hij had zich uitgegeven voor onderduiker en was zo met de organisatie in contact gekomen. Hier werden toen na korte tijd 5 medewerkers in Koudum, opgepakt waaronder vrij belangrijke. Theo die in Koudum een kosthuis had ontkwam nog net op tijd.⁴ In Koudum lag alles in een keer stuk en moest de gehele zaak met contacten opnieuw worden opgebouwd. Na korte tijd wisten we wie de verrader was en door de KP is hij doodgeschoten en met ijzer aan het lichaam gebonden onder het ijs geschoven. Een kameraad van de verrader zat in Oudega W en is daar eveneens door een groep van de KP doodgeschoten. Toch had de verrader al meer verteld want ook in Hindelopen werden enigen opgepakt en konden anderen nog maar net tijd weggan. Ook daar moesten we weer nieuwe contacten zoeken.

28 en 29 januari 1945, in Staveren gevangenen bevrijd en ontsnapping van Auke de Groot

De controle op de weg was ook streng en meerdere malen hebben Theo en ik gedacht dat we er bij waren maar steeds ging het weer goed. Enige tijd later sloeg de SD in Staveren raak. Hier werden twee mannen opgepakt n.l. de chef van het spoor [stationschef Hoekstra], die daar ondergedoken zat, en de boer [onderduikbieder De Jong te Warns]. Om te voorkomen dat er meer slachtoffers zouden vallen moesten er direct 15 onderduiken. Op Zondagmorgen kwam Auke de Groot uit Staveren bij mij met dat bericht. Ik was in Molkwerum en Annie was die dag ook bij mijn kosthuis te eten. Het betrof hier drie gezinnen die weg moesten, n.l. iemand van de secretarie -die had de spoorman aan een vals P.B. geholpen en de moffen wisten dat het P.B. vals was- het gezin van de chef en het gezin van een politieman die ons s' avonds zou helpen de spoorman en de boer [De Jong] te laten ontvluchten uit de cel van het bureau waar hij daar de moffen was opgesloten. Bij de gezinnen waren 5 kleine kinderen. Allereerst moesten Annie en ik nu direct weg om plaatsen te zoeken en vervoer, want de vrouwen met kinderen konden niet langs de weg. De sneeuw lag 30 centimeter hoog op vele plaatsen en het vroom dat het kraakte. De gehele middag hebben we in kou en sneeuw op de fiets gezeten, maar de plaatsen waren er.

Om 18 uur zijn de arrestanten bevrijd uit hun cel en hebben we al de gezinnen weggebracht, soms lopend, anderen op de fiets en de vrouwen en kinderen met een huifkar met een paard ervoor. Op dat moment sneeuwde het ontzettend hard zodat het uitzicht beperkt was en de moffen binnen zaten. Om 11 uur in de avond waren allen in hun nieuwe kosthuis ondergebracht. Dit was goed geslaagd. In de morgen echter bleek dat het alles toch nog een nare nasleep zou krijgen. De moffen waren over de ontvluchting wit heet en hadden 10 man uit Staveren opgepakt. Hieronder was ook Auke de Groot waar Annie in de kost was en die het hoofd was van Staveren. De schuld van deze arrestatie lag bij de ondergedoken politie man die ons bij de bevrijding van de twee gearresteerden had geholpen. We hadden met deze politieman duidelijk afgesproken dat wij voor een onderduikadres zouden zorgen als hij ons hielp. Zijn meubels mocht hij echter niet uit huis halen, want als de moffen dan zagen dat de arrestanten weg waren zouden zij denken dat de politieman dit alleen had gedaan. Als de meubels weg waren konden de moffen uitrekenen dat de politieman hulp had gehad van anderen. Tegen onze wil in en wat wij niet wisten, had de politieman door een aantal kennissen de meubels laten weghalen. De moffen die de vlucht ontdekten hebben toen de mensen opgehaald die met meubels hadden gelopen. Deze werden bang en hadden de naam van Auke en nog anderen genoemd.

Auke woonde recht tegenover de S.D. in Staveren en toen het 12 uur was mocht Auke even naar huis om wat op te halen. Dit werd hem door de commandant toegestaan. Deze commandant kende Auke goed omdat ze elkaar steeds zagen. Vermoedelijk heeft de commandant Auke de kans willen geven om te vluchten. Een wacht werd voor de deur gezet toen Auke binnen was. Maar Auke is direct de achterdeur weer uitgelopen nadat hij zijn vrouw en kind had meegenomen. Zo is hij via de achtertuinen en het ijs naar kennissen gegaan in Staveren.⁵ De moffen hebben toen later het hele huis leeg geplunderd en ook Annie en ik zijn al onze kleren kwijt geraakt, want deze hingen daar ook. Ook hebben ze al ons spaargeld meegenomen, dat ook bij Auke in huis lag. Annie was net weg toen Auke werd opgepakt.

⁴ De bedoelde arrestaties vonden plaats op 10 febr. 1945. Vgl de lezingen van Anne Osinga en Winus Steenhuisen in: Ytsje Hettinga, Jan de Vries, *It Grutte Swijen: De moord op Piebe Hoekema en de gevolgen* (Warkum: De Ryp, 2022), 48.

⁵ Zie ook: Auke de Groot, "Bezetting en verzet", Petra de Haan, red. *Staveren O Staveren: Een geschiedenis van Stavoren* (Stavoren: Commissie het Staverse boek, 2002), 192-193.

Indien Auke niet de kans gekregen had te vluchten dan had het er slecht voor hem uitgezien. Later hoorden we van een gevangen genomen SS'er dat men van Auke veel wist, o.a. ook dat hij wapens had vervoerd. In de avond om 10 uur in het donker kwam Auke bij mij in Molkwerum over het ijs. Zijn vrouw en kind hadden we al eerder opgehaald naar Molkwerum en daar ondergebracht. We hebben de nacht praktisch niet geslapen en stonden klaar om in de schuilplaats te duiken onder het huis want we verwachtten dat de moffen wel razzia's zouden houden om Auke te zoeken. Dit is niet gebeurd. Om 6 uur in de morgen ben ik met Auke over het ijs vertrokken naar Koudum. Ik had mijn fiets mee. Het was bitter koud. Het waaide hard en het sneeuwde heel erg. Van Koudum gingen we dwars de meer over naar Gaastmeer. Hier lag een zwager van Auke met zijn schip in het ijs vastgevroren en we dachten dat hij daar wel enige tijd kon blijven. Ik ging voorop en Auke volgde op een flinke afstand. Als ik moffen tegen kwam zou ik met een zaklamp die ik achter mijn rug zou houden een sein geven naar Auke, zodat die nog weer terug kon gaan. Het ging allemaal goed.

In Koudum moest ik nog even bij een contact zijn om deze te vragen of hij voor mij naar Balk wilde om daar een paar boodschappen te doen. Ik kon dat zelf nu niet doen omdat ik Auke moest wegbrengen. Dat kwam voor elkaar. Toen we het meer op kwamen striemde de sneeuwjacht ons in het gezicht. We konden ten hoogste 150 voor ons uit zien. Auke, die regelmatig met de olieboot over het meer was gevaren, bepaalde de richting waarin we roesten lopen want je had geen punten waar je houvast aan had. Auke bepaalde aan de wind dat we steeds recht tegen de wind in moesten blijven lopen, we zouden dan uit komen in een stuk van het meer genaamd Rintsemapoel.¹ Hier lag een bevriende schipper waar Auke een boodschap moest afgeven en enkele inlichtingen wilde vragen. Ook toen het licht werd bleef het maar sneeuwen en je zag dan ook praktisch niets. Om beurten liepen we voor en de ander volgde dan in hetzelfde spoor want dan werd je minder moe. Soms lag de sneeuw tot boven de knie. Je werd doodop van het sjouwen door de sneeuw. Soms moesten we even wachten om het ijs te ontdoen dat zich vast zette in de wenkbrauwen boven de ogen. De stukken ijs hingen dan voor je oog waardoor het zien moeilijk werd.

Om 9 uur waren we in Rintsemapoel.⁶ Van de schipper kregen we de gevraagde inlichtingen en een paar warme koppen koffie. Toen weer verder recht tegen de wind in naar de Gaastmeer. We waren de koers naar Rintsemapoel maar 1 km. Misgelopen, dus dat was nog niet zo gek gegaan. Na een uur lopen van vallen en opstaan in de sneeuw bemerkten we dat we bij land gekomen waren. Nergens zagen we een herkenningsteken en we wisten niet of we goed waren. We besloten om toch maar recht tegen de wind in te blijven lopen. We moesten dan toch wel ergens uit komen. Als je aan het dwalen ging wist de helemaal niet waar je bleef. Het werd een moeilijke tocht over het land. Soms zakte je weg in een greppel vol gewaaid met sneeuw en kwam je te vallen. Bij sloten echter dook je dikwijls tot aan je nek in de sneeuw en je bemerkte de sloot pas als je er al in lag. Eindelijk kwamen we toch in Gaastmeer aan. We waren dood moe en koud en nat. De zwager van Auke durfde het echter niet aan hem op te bergen en toen moesten we dus nog weer verder naar Nijega [Elahuizen], waar ik wel een plaats voor Auke had. Na een paar koppen koffie en wat te zijn verwarmd, zijn we weer opgestapt en moesten we het meer dwars over. Het is daar ongeveer 5 km. breed. We moesten de wind nu schuin links van opzij houden. We hebben dit zo goed en kwaad als het ging gedaan en we kwamen aardig goed uit. Het ijs was echter in het midden niet al te best omdat daar een paar maal een geul voor de schepen was gemaakt. We gingen daarom op een onderlinge afstand van 10 meter lopen. Als er iemand door zakte konden we elkaar helpen. We zijn goed aangekomen in Nijega zonder ongelukken. Bij Piet Veenstra is Auke toen voorlopig ondergedoken. Het was toen ongeveer 3 uur in de middag dat we daar waren. Later is Auke met zijn vrouw en kind naar Bolsward gegaan. Daar kon hij zich vrij bewegen. Zijn vrouw en kind hebben we weggebracht met een paard en wagen.

Na een bord eten ben ik opgestapt naar Oudega waar ik Wiebren zou ontmoeten die voor mij naar Balk was geweest.⁷ Op sommige plekken was de sneeuw tot een hoogte van 1½ meter opgewaaid. Het werd terug op de fiets langs de weg een barre tocht. Het werd zo erg dat we met de fiets niet verder konden en Wiebren en ik besloten dan ook de fiets te laten staan bij een boer en verder maar terug te lopen. Ondertussen hield het sneeuwen op maar begon het te motregen. In korte tijd was ik veranderd in een ijsman. De regen bevroor

⁶ Het is niet duidelijk welk water Praamsma bedoelt. Bij Heeg ligt de Rintjepoel, maar dat is voorbij Gaastmeer. Waarschijnlijk betreft het de 'Aant Lieuwespoel' of anders de 'Hofmar', die liggen op de rechte lijn tussen Koudum en Gaastmeer.

⁷ Mogelijk betreft het Wiebren Dijkstra van de Bovenburen. Hij woonde aan de route tussen Koudum en Gaastmeer.

direct omdat het nog onder het nulpunt was. We gingen dwars door de velden op Koudum aan dat was de kortste weg. Ik wilde niet met Wiebren mee om koffie te drinken want ik was doodmoe en dacht als ik eenmaal zit kom ik niet meer weg. Ik ging meteen door naar Molkwerum. Ik was net thuis en zou de jas uit doen of daar was Willem Homans. Hij deelde mij mee dat de moffen de nacht in Molkwerum een razzia zouden houden en hij vond het beter dat de vrouw van Auke en het kind direct nog werden weggebracht naar Koudum. Dat hebben we toen gedaan. Annie, het kind van Auke, hebben we goed ingepakt op een slee gezet en wij zijn naar Koudum gaan lopen. Later is ze met een paard en wagen naar Nijega gebracht. Het was 10 uur in de avond dat de dag voor mij om was en ik in bed kon gaan.

Februari-maart 1945

Het liep ons niet mee. Eerst de contacten weg in Koudum. Toen in Hindelopen en nu weer in Staveren. Nog weer een week later werden ook de KP leiders in Lemmer opgepakt. Eveneens werden 8 boeren gepakt die meegeholpen hadden bij het wapen vervoer. In Hemelum werden ook twee opgepakt die later zijn doodgeschoten. Twee anderen hebben ze met nog 5 uit Koudum kunnen bevrijden, door de KP uit het politiebureau in Sneek [12 febr. 1945]. Het werd nu voor mij ook gevaarlijk omdat er in Heerenveen 6 man gevangen zaten die al hun orders voor het verzet steeds van mij kregen. Ik wist van contacten uit de gevangenis dat ze alle 6 zwaar mishandeld werden en dat er een mogelijkheid bestond dat ze iets zouden gaan zeggen. Om geen risico te lopen besloot ik een ander kosthuis te zoeken. Ik ben toen eerst 2 weken naar Balk geweest en toen terecht gekomen bij een boer in Hindelopen genaamd Op de Hoek. Annie bleef bij Homans ondergedoken in Molkwerum. Ik nam een andere naam aan met een ander vals persoonsbewijs en de zaak draaide weer.

De controle op de weg werd steeds strenger. Aan alles voelden we en wisten we dat de bevrijding in het zicht kwam. Het ging om de laatste loodjes. Er was practisch geen dag als je op de weg zat of je werd gecontroleerd. Je beperkte dus het trekken zoveel mogelijk en in die laatste tijd hebben de koeriers het meeste werk moeten verzetten. Het was voor mannen en jongens vaak niet vertrouwd meer op de weg te komen. Toch moesten we door gaan. Een paar maal wilden ze me meenemen na een controle maar alle keren wist ik er onder uit te komen door een grote mond. Ik had n.l. een 'ausweis' dat is een papier van de Duitsers waarin stond dat ze me noesten helpen omdat ik een bepaalde opdracht had voor de voedsel voorziening. Dit papier was vals. Het werkte toch goed.

Naast ons illegale werk hebben we ons ook nog bezig gehouden met de voedsel voorziening naar Noord-Holland. We wisten dat ze daar van honger stierven. Het N.C. had contacten in Noord-Holland die daar voor distributie in ziekenhuizen en dergelijke zou zorgen. Wij gingen al de gestolen bonkaarten en coupures die we over hadden inleveren en kochten daarop levensmiddelen. Verder gingen we naar al de goede directeuren van boterfabrieken en kregen grote partijen boter. Van boeren haalden we zakken graan en aardappelen. Voor het vervoer naar Holland moesten we schepen en auto's hebben en die kwamen er. In de meeste gevallen werden het de vissers schepen van Staveren, Hindelopen en Laaksum. Alles ging met valse papieren. Honderden kilo's vlees, boter, aardappelen en graan zijn zo weg gegaan naar Noord Holland. Dat was ook dankbaar werk. Wij hadden steeds genoeg en geen honger. Wel was alles niet te krijgen en had je practisch niets te roken maar honger had je niet. In de laatste 4 maanden van de oorlog hebben we het erg druk gehad. Annie, Theo en ik waren iedere dag bezig. Theo had het nog steeds druk met valse Persoonsbewijzen. Van iedere gemeente in ons rayon wisten we wie in de laatste 5 jaar was overleden. Moest iemand een vals persoonsbewijs hebben dan zochten we een naam van een overledene uit, die er mee overeenkwam. Op het valse P.B. werden dan die gegevens ingevuld. Bij een controle in de administratie van de gemeente klopte het dan want de overledene was niet als overleden ingevuld. Er werd ook altijd een stamkaart op dezelfde naam gemaakt.

April 1945, verbindingsofficier NBS

In het laatst van Maart werd het spannend. We wisten dat elk ogenblik de slagzin door de radio kon komen dat we in actie moesten komen voor de laatste acte, de bevrijding. De boerderijen waar ik de sectie verbinding zou onderbrengen en waar de staf zou komen te zitten van ons district, waren al uitgezocht al wisten de betreffende boeren van die boerderijen dat zelf niet. De legitimatie kaarten van de N.B.S. waren al aan de mensen uitgereikt van de stafleden en de wapens lagen klaar. Men [Mijn] sectie bestond uit 14 man. Op Zondag middag, 10 dagen voor onze bevrijding, kwamen we in actie na een bericht voor de radio die onze slagzin door gaf.⁸ Ik berichtte al mijn jongens zich Maandagmorgen te vervoegen bij een adres in het dorp Harich bij Balk en daar zouden ze verdere instructies krijgen. Maandag-

⁸ Met pen is in de marge bijgeschreven: 'De slagzin was: "De fles is leeg."'

morgen stapte ik op de fiets en reed naar de boerderijen die ik voor de sectie verbindingen vorderde. De beide families op de boerderij werden op de hoogte gesteld dat de een 7 man kreeg en de andere 8 man, om voor te zorgen met eten en drinken. Ze schrokken eerst erg maar toen ik mijn legitimatiekaart liet zien en zei dat Prins Bernhard zelf de commandant van de strijdmacht was, bedaarden ze wat. Ze wilden graag meewerken vooral toen ik hun nog zei dat de bevrijding zeker binnen 14 dagen een feit zou zijn. Op de beide boerderijen bevonden zich ook evacuees. Deze werden door mij gelast op het erf te blijven zolang we niet bevrijd waren. Ik kende die mensen niet en ze zouden de boel anders kunnen verraden. Annie had het ook druk en heeft alle adressen opgezocht en het bericht door gegeven dat we in actie moesten komen. Dit was het grote moment vlak voor de bevrijding.

In de loop van Maandag was de ploeg compleet op de boerderijen. De staf zat op een boerderij even verder. Wij kregen nu tot taak de verbinding te onderhouden tussen de gevechtsgroepen die ondertussen ook gewaarschuwd waren, en op vast[e] punten zaten, en de staf. Tevens moesten we optreden als verkenner. De nacht sliepen we in een kippenhoek staande achter een van de boerderijen aan de zoom van het bos. We zetten twee wacht posten die om de twee uur werden afgelost. Dinsdagmorgen om 6 uur gingen mijn mensen twee aan twee ieder een kant uit naar al de om liggende gevechtsgroepen om de eerste orders van het hoofdkwartier weg te brengen. Te omstreeks 13 uur waren ze weer terug en om 16 uur gingen ze weer op pad met nieuwe orders en om verkenningen uit te voeren wat de moffen deden en waar deze zaten. Verschillende operaties zijn uitgevoerd. De groep van Staveren kreeg opdracht de aanduiding van de vaarroute over de meren te verleggen in de nacht. Toen de moffen de andere dag over het meer voeren kwamen ze allemaal vast te zitten omdat de route gelegd was over ondiep water. De gevechtsgroep lag met een mitrailleur en stenguns achter een polderdijkje en ging toen de Duitsers beschieten. Een andere groep ging in bepaalde bruggen scherpe spijkers staan zodat de moffen na het overrijden van de brug allen kapotte banden kregen. Zo heeft ook de gevechtsgroep van Homans dit gedaan, maar toen de vader van Homans, die hier niets van wist, in de morgen naar zijn werk ging zag hij de spijkers zitten. Hij dacht dat de moffen dat hadden gedaan en heeft ze toen allemaal recht geslagen.

Weer andere gevechtsgroepen lieten bruggen in de lucht springen of maakten deze zo onklaar dat de moffen ze niet konden gebruiken maar wij later zelf wel weer. Dit was allemaal van te voren al besproken wat we zouden doen en hoe. In Staveren heeft W. Homans alle munitie van de moffen onklaar gemaakt op een nacht. Deze munitie lag in een visopslagplaats waar hij werkte. Homans heeft zich laten opsluiten en is in de nacht alles onklaar gaan maken. Twee van mijn mensen moesten contact proberen te krijgen met de Engelsen die reeds in Heerenveen waren. Dit gelukte en zij konden daar op het stafkwartier van de Engelsen waardevolle inlichtingen geven over ons district. Het was in ons district nu vol moffen die allen met schepen naar Noord Holland wilden en via de Afsluitdijk. Om dit verhinderen gingen we nog meer vaargeulen verleggen en bruggen onklaar maken. Ook de brug bij Spannenburg werd nu bezet en daar is toen hevig gevochten door de moffen en NBS. Het gelukte mijn groep steeds met al de gevechtsgroepen in contact te komen. Het ging niet altijd gemakkelijk en soms moesten ze door weilanden en over sloten om er te komen, maar het gelukte toch.

Zaterdag kregen mijn mensen weer contact met de Engelsen die nu reeds in Sneek waren. Op Zondag echter ontdekten we dat de Engelsen niet verder trokken. Ze bleven in Sneek wachten en ook voor de Lemmer. Op Maandag zijn weer twee van mijn mensen naar de Engelsen gegaan om hen al de gewenste inlichtingen te geven waar de moffen zaten, welke bruggen goed waren enz. Direct daarop zijn toen de Engelsen in actie gekomen. Toen was het leed geleden en waren we binnen anderhalve dag bevrijd. Het hoofdkwartier werd toen verplaatst naar Balk in een café en we konden ons weer vrij bewegen na 5 jaar druk. In plaats van op de fiets gingen we nu op de motor. We gingen n.l. direct motorfietsen vorderen. We hadden al een lijst opgesteld waar deze waren. Veel moffen hebben we nog gevangen genomen die zich in de bossen in Gaasterland verscholen hadden. 14 dagen de bevrijding hebben we nog moffen gevangen genomen. Wij werden allen ingedeeld bij de Engelse kustwacht en kregen benzine en eten van de Engelsen. Deze hadden n.l. niet genoeg mensen om de kust te bezetten, want nu probeerden vele Duitsers en ook landverraders die in Noord Holland in de val zaten, te ontluchten met boten over het IJsselmeer naar Friesland. Hier vingen wij

ze dan op en namen ze gevangen. Zo ontdekte ook een paar jongens dat er moffen op de spoorbaan liepen. Zij gaven dit door aan ons, maar de moffen waren nergens meer te vinden. Wel vonden we een paar Duitse blikken. Een paar dagen later kwam een boer vertellen, dat hij in zijn boerderij die in het water stond en hij niet woonde, een Duits mes had gevonden. Hij vertrouwde het niet. Wij er naar toe. Hier troffen we in de boerderij tussen het dak en het hooi een mof aan. Toen ze de hoek van de zolder om gingen naar de andere hooiklamp vonden ze ook daar nog twee moffen. Ze werden natuurlijk gevangen genomen. Na enige tijd, toen alles weer een beetje normaal werd, hebben we de zaken afgehandeld, zoals wapens innemen enz.

De 5 jaar oorlog waren om en ze had vele van je beste kameraden gevraagd. Toch was het een tijd van innige vriendschap en trouw door dik en dun. Wij allen zijn weer goed thuis gekomen. Michiel is ruim een maand na de bevrijding uit Duitsland terug gekomen en ook zijn zwager.